Journal of Ketab-e Qayyem
ISSN: 2251 - 6026
Homepage: KQ.meybod.ac.ir
Meybod University

The Semantic Components of the Root Word "Ḥifẓ" in the Holy Quran

Soheila Jalali Kondori[1] | **Farideh Amini**[2]✉ | **Fatemeh Taghikhani**[3]

1. Associate professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: s.jalali@alzahra.ac.ir
2. corresponding author, Assistant professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: famini@alzahra.ac.ir
3. MA, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: fatemehtaghikhany@gmail.com

Article info.

Article type:
Research Article

Article history:
Received 27 February, 2025
Received in revised form 22 May, 2025
Accepted 04 July, 2025
Published online 23 September, 2026

Keywords:
Imsaq, Hifz, Structural semantics, The Holy Quran, Semantic components.

Abstract

The root word "ḥifẓ" in the Holy Quran embodies a dual concept. On the one hand, it represents an intrinsic attribute of God and, on the other, it points to a human responsibility to safeguard divine values. This intricate connection between the divine attribute and human obligation renders the examination of this root crucial for discovering its semantic components and accessing its deeper layers. Through the methodology of structural semantics, the present research seeks to delineate the semantic network of the root word "ḥifẓ" within the Quranic context so as to discover its semantic components. Semantic network refers to the diverse relationships among concepts, whereas semantic components denote the characteristics that constitute the conceptual essence of terms, identifying their commonalities and disparities. The research findings indicate that, between the term Hifz and its paradigmatic substitutes, certain components are shared, while others represent points of distinction. For example, the shared components between Hifz and its substitutes include divine supervision and protection of creatures' lives, moral self-restraint and the control of instincts, safeguarding divine boundaries and religious and moral boundaries, and the angels' care for humans. The syntagmatic data reveal that Hifz is enacted by God, angels, prophets, and human beings as the active agents. Divine Hifz within the ontological realm (Takwin) encompasses the preservation of the heavens and the earth, the divine command, the Preserved Tablet, and the divine watchers. Conversely, what must be safeguarded by human beings within the legislative realm (Tashri') includes divine orders, such as the establishment of prayer, giving chastity, and the preservation of divine scriptures. Within the paradigmatic data, a semantic affinity exists among the concepts of Masak, Hasan, Wakil, Muqit, Raqib, Maknun, Iqama, and Asam; consequently, they can be considered as substitutes for Hifz within similar contexts.

Cite this article: Jalali Kondori, S., Amini, F., & Taghikhani, F. (2026). The Semantic Components of the Root Word "Ḥifẓ" in the Holy Quran. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(2), 205-225. http//doi.org/10.30512/kq.2026.22847.4002

© The author(s).
Publisher: Meybod University.
DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2026.22847.4002

Extended Abstract

Introduction

The Holy Quran is a cohesive text whose content elements are interconnected and semantically related. Examining the Quranic vocabulary, one can achieve extensive capacities within the domain of Quranic exegesis. Among these Quranic terms is the root word "ḥifẓ" (preservation/guarding) and its derivatives. The word embodies a dual concept. On the one hand, it represents an intrinsic attribute of God and, on the other, it constitutes a human responsibility to safeguard divine values. This intricate connection between the divine attribute and human obligation renders the examination of this root crucial for discovering its semantic components and accessing its deeper layers.

The research questions are 'What are the semantic components of the root word hifz and its associated domains?' and 'What terms can be introduced as substitutes for Hifz?' The research methodology used to discover the semantic components of the concept of Hifz is structural semantics based on syntagmatic and paradigmatic relations.

In the review of the thematic literature, prior research concerning Hifz in the Holy Quran has predominantly focused on the compilation of the Quran and the memorization of its verses. Regarding the word Hifz, no entirely independent thematic research has been conducted within the context of exegeses. While commentators may have individually addressed the meanings of Hifz and raised related matters under each specific verse, they have not methodically extracted the network structure of the term across the entire Quran. Reviewing the methodological literature, we found numerous scholarly works and articles based on structural semantics that have addressed the semantic components of a Quranic concept. Nevertheless, to date, the root Hifz has not been investigated using a structural semantics approach. This makes the examination of the concept Hifz necessary based on syntagmatic and paradigmatic relations.

Methodology

Through the methodology of structural semantics, The present research seeks to delineate the semantic network of the root word "ḥifẓ" within the Quranic context so as to discover its semantic components. A semantic network refers to the diverse relationships among concepts, whereas semantic components denote the characteristics that constitute the conceptual essence of terms, identifying their commonalities and disparities.

Findings

The research findings indicate that God sometimes directly assumes divine guardianship and, at other times, through the mediation of angels, exercises absolute protection over the entire world. God has delineated the scope of the prophets' responsibilities in guiding humanity, but he has not delegated obligations to them beyond that limit. Human beings are duty-bound to continuously observe their devotional commitments (prayers) and act as the guardians of their divine scriptures. Furthermore, they must exercise moral self-restraint and control their passions in the face of carnal desires. Between the term Hifz and its paradigmatic substitutes, certain components are shared, while others represent points of distinction. The shared components between Hifz and its substitutes include divine supervision and protection of the heavens and the earth for the preservation of creatures' lives, human responsibilities such as attending to prayers as a devotional commitment, self-restraint and the control of instincts, fulfilling divine commands, and the inherent inability of humans to offer absolute protection to others. Regarding the distinction between Hifz and its substitutes, Hifz entails conscious preservation; in contrast, Imsak (withholding/restraining) can also refer to unconscious and instinctive holding. Additionally, Hifz is predominantly applied to spiritual matters, such as the safeguarding of prayers; however, Iqama, in addition to spiritual matters, is also employed for material and tangible instances, such as erecting a collapsing wall.

Conclusion

The syntagmatic data reveal that Hifz is enacted by God, angels, prophets, and human beings as the active agents. Divine Hifz within the ontological realm (Takwin) encompasses the preservation of the

heavens and the earth, the divine command, the Preserved Tablet, and the divine watchers. Conversely, what must be safeguarded by human beings within the legislative realm (Tashri') includes divine orders, such as saying prayers, giving chastity, and preserving divine scriptures. Within the paradigmatic data, a semantic affinity exists among the concepts of Masak, Hasan, Wakil, Muqit, Raqib, Maknun, Iqama, and Asam; consequently, they can be considered as substitutes for Hifz within similar contexts. In general, from all these instances, one may conclude that solely God is the true Preserver and Sustainer, and nothing within this universe remains concealed from His omniscience. Other protecting entities, such as angels, bear the responsibility of guarding human beings and their deeds strictly by divine decree. Understanding the semantics of Hifz is an achievement demonstrating that, within the Quran, Hifz is a multidimensional concept. The multifaceted linkage of Hifz with God (in the ontological and legislative realms), with human beings (in the legislative realm), and with what must be preserved (in both ontological and legislative realms), systematically and coherently presents the semantic layers of this concept to the audience.

کتاب قیّم
شاپا: ۶۰۲۶ – ۲۲۵۱
Homepage: KQ.meybod.ac.ir

مؤلفه‌های معنایی ماده «حفظ» در قرآن کریم

سهیلا جلالی کندری[۱] | فریده امینی[۲] ✉ | فاطمه تقی‌خانی[۳]

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: s.jalali@alzahra.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: famini@alzahra.ac.ir
۳. دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.
رایانامه: fatemehtaghikhany@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۳
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:
إمساک، حفظ، معناشناسی ساختاری، قرآن کریم، مؤلفه‌های معنایی.

*این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد است.

چکیده

هدف: ماده حفظ در قرآن کریم از مفهومی دو سویه برخوردار است. از یک‌سو، صفتِ ذاتی خداوند و از سوی دیگر، مسئولیتی بر عهده انسان در صیانت از ارزش‌های الهی است. همین پیوند میان صفت الهی و تکلیف انسانی، بررسی این ماده را به منظور کشف مؤلفه‌های معنایی آن و دست‌یابی به لایه‌های عمیق آن حائز اهمیت می‌نماید.

روش پژوهش: پژوهش حاضر می‌کوشد با روش معناشناسی ساختاری، شبکه معنایی واژه حفظ در بافت قرآنی را ترسیم و در پی آن، مؤلفه‌های معنایی واژه حفظ را کشف کند. منظور از شبکه معنایی روابط مختلف بین مفاهیم است و منظور از مؤلفه‌های معنایی، ویژگی‌هایی است که مفهوم واژه‌ها را تشکیل داده و وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها را مشخص می‌کند.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که میان حفظ و کلمات جانشین آن، برخی مؤلفه‌ها مشترک هستند و برخی مؤلفه‌ها از وجه تمایز برخوردارند. به‌عنوان نمونه، صیانت الهی برای استمرار حیات، خویشتن‌داری اخلاقی و کنترل غرایز، پاسداری از حدود و مرزهای دینی و اخلاقی، مراقبت ملائکه از انسان‌ها و حفظ لوح محفوظ، از مؤلفه‌های مشترک میان حفظ و جانشین‌هایش است.

نتیجه‌گیری: داده‌های هم‌نشینی آشکار می‌سازد که حفظ به وسیله خداوند، ملائکه، پیامبران و انسان‌ها به‌عنوان فاعل انجام می‌شود. حفظِ خداوند در مقام تکوین شامل حفظ آسمان‌ها و زمین، امر الهی، لوح محفوظ و مراقبان الهی است. آنچه توسط انسان‌ها در مقام تشریع می‌باید حفظ شود، حدود الهی مانند برپایی نماز، رعایت عفاف و حفظ کتب الهی است. در داده‌های جانشینی مشاهده می‌شود که میان مفاهیم «مَسَکَ، حَصَنَ، وَکیل، مُقیت، رَقیب، مَکنون، أقامه و عَصَمَ» قرابت معنایی برقرار است و می‌توانند در سیاق مشابه، به‌عنوان جانشین حفظ در نظر گرفته شوند.

استناد: جلالی کندری، سهیلا؛ امینی، فریده و تقی‌خانی، فاطمه. (۱۴۰۵). مؤلفه‌های معنایی ماده «حفظ» در قرآن کریم، کتاب قیّم، ۱۶ (۲)، پیاپی: ۳۵، ۲۲۵-۲۰۵.

DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2026.22847.4002

ناشر: دانشگاه میبد.

© نویسندگان.

۱. طرح مسئله

قرآن کریم با وجود پراکندگی موضوعات، متن منسجمی است که عناصر محتوایی آن پیوسته بوده و ارتباط معنایی دارد. با بررسی واژگان قرآنی می‌توان ظرفیت‌های گسترده‌ای در حیطه تفسیر قرآن کریم به وجود آورد. «حفظ» و مشتقات آن از واژگان قرآنی است. در نظام آفرینش دو ساحت قابل شناسایی است: «تکوین» که به افعال خداوند در عالم خلقت اشاره دارد و «تشریع» که بیانگر اوامر و نواهی الهی برای موجود مختار است. آیات مرتبط با «حفظ» هر دو بُعد را در بر می‌گیرند؛ گاه به حفظ تکوینی مانند صیانت کتاب الهی، سیطره خداوند بر هستی و نگهبانی انسان‌ها به وسیله فرشتگان دلالت دارند و گاه به حفظ تشریعی که وظیفه پیامبران و انسان‌هاست. از آنجا که «حفظ»، فعلی است که هم به‌طور مستقیم به خداوند نسبت داده شده و هم از انسان مطالبه گردیده است، واکاوی دقیق این واژه و کشف مؤلفه‌های معنایی آن ضروری می‌نماید. شناسایی و تحلیل واژگان هم‌نشین و جانشینِ «حفظ» می‌تواند به فهم عمیق‌تر و دقیق‌تر این مؤلفه‌های معنایی یاری رساند (ریاحی، رضی بهابادی و امینی، ۱٤۰۲، ص۸).

هدف اصلی این پژوهش دست‌یابی به معنای واژه حفظ در قرآن کریم است و پرسش‌های پژوهش آن است که مؤلفه‌های معنایی واژه «حفظ» و حوزه‌های مرتبط با آن کدام است؟ چه واژگانی می‌تواند به‌عنوان جانشین‌های واژه حفظ معرفی شود؟

روش پژوهش حاضر بهره‌گیری از معناشناسی ساخت‌گرا بر پایه روابط هم‌نشین و جانشین است. علم معناشناسی به مطالعه پیدایش معنا و تغییرات آن می‌پردازد (پالمر، ۱۳۶۶، ص۲۰) و با بهره از ابزارهای زبان‌شناسی، صورت‌بندی دقیقی از معنای یک واژه بیان می‌کند. معناشناسان می‌کوشند برای تدقیق معنای واژه‌ها، مفهوم آن‌ها را به مؤلفه‌هایی تجزیه کنند (صفوی، ۱۳۷۹، ص۲۷۷). هریک از این مشخصه‌ها، مؤلفه‌های معنایی خاصی را برای مفهوم یک صورت زبانی در نظر می‌گیرد که هرکدام، یک نشان به حساب می‌آید (صفوی، ۱۳۸۷، صص۳۸-۳۹). از مزایای روش ساختاری آن است که این دانش با ارائه راهکارهای نظام‌مند با ارائه تعریفی دقیق از مفاهیم مورد مطالعه و تبیین جایگاه آن مفهوم در میان سایر مفاهیم قرآنی، به کشف لایه‌های جدیدی از یک مفهوم موفق گشته و در تعمّق معانی مستخرج از آیات نقش مهمی دارد (گلدانی و ناصح، ۱۴۰۱، ص۴۹).

نظر به اینکه رویکرد ساختاری به معنا بر شبکه روابط زبانی هم‌نشینی و جانشینی استوار است، نظام معنایی واژه را در کل قرآن به‌صورت روش‌مند و منسجم آشکار می‌سازد، نه به‌صورت موردی و تک‌بعدی. به‌عنوان نمونه، در سطح روابط هم‌نشین، آنچه در تفاسیر به‌صورت پراکنده بیان شده است، به‌صورت نظام‌مند در برابر مخاطب قرار داده می‌شود؛ مانند رعایت حدود الهی که شامل حفظ فرج، نمازها، پیمان‌ها و... می‌شود. این مسأله در سطح روابط جانشین نیز، قابل رؤیت است. مطالعه واژه‌های جانشین و دست‌یابی به واژه‌هایی که با واژه اصلی ترادف نسبی دارند، وجه تمایز حفظ با سایر واژه‌های جانشین را آشکار می‌سازد. فایده نظام‌مندی معناشناسی آن است که با تحلیل مؤلفه‌ای، شبکه معنایی واژه حفظ ترسیم می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه موضوعی، پژوهش‌های انجام شده درباره حفظ در قرآن کریم، بیشتر در باره جمع قرآن و حفظِ آیات است و در مورد واژه حفظ، پژوهش کاملاً مستقلی از حیث موضوعی در ذیل تفاسیر صورت نگرفته است. ممکن است مفسران در هر آیه به‌طور مجزا به معانی حفظ پرداخته و موارد مرتبط با آن را مطرح کرده باشند؛ اما به‌صورت روش‌مند، ساختار شبکه‌ای این واژه در کل قرآن را استخراج نکرده‌اند. در بررسی پیشینه روشی، آثار گوناگونی در حیطه معناشناسی ساختاری وجود دارد. مقالات علمی بر پایه معناشناسی ساختاری که به مؤلفه‌های معنایی یک مفهوم قرآنی پرداخته‌اند، متعدد هستند، از جمله: «گلدانی، زهرا؛ ناصح، علی

احمد. (۱۴۰۱). مؤلفه‌های معنایی واژه «سعی» در قرآن کریم. کتاب قیم، شماره ۲۷، ۴۷-۶۶». بنابراین، تاکنون ماده حفظ با رویکرد معناشناسی ساختاری بررسی نشده است و بررسی این مفهوم بر پایه روابط هم‌نشینی و جانشینی بدیع است.

۳. چهارچوب نظری

زبان‌شناسی دانش شناخت زبان به طریقه علمی است (باقری، ۱۳۷۴، ص۷) و یکی از بخش‌های آن، «معناشناسی» است. مطالعه هم‌زمانی و مطالعه در زمانی واژگان، دو نوع کلی مطالعه زبانی است. زبان‌شناسیِ در زمانی تغییرات و تحولات تاریخی یک زبان را از زمانی معین مطالعه می‌کند و زبان‌شناسی هم‌زمانی به مطالعه وضع فعلی زبان، بدون بررسی تحولات تاریخی آن می‌پردازد (صفوی، ۱۳۰، ص۳۰). معناشناسی ساختاری یکی از روش‌های معناشناسی است که وظیفه مطالعه هم‌زمانی واژه‌ها را بر عهده دارد. به همین جهت، مرکزیت معناشناسی ساختاری، مطالعه حوزه‌های معنایی است (بورشه، ۱۳۷۷، صص۲۱۳-۲۱۴).

معناشناسی را بر مبنای مؤلفه‌های معنایی می‌توان بررسی کرد. تحلیل مؤلفه‌ای یعنی معنا را به اتم‌های آن تجزیه‌کردن تا از طریق آن، روابط منطقی میان عناصر کشف شود (پاکتچی، ۱۳۸۷، ص۱۱۴). هر واژه، عنصری از عناصر وابسته به یک نظام طرح‌دار زبانی است. ازاین‌رو، باید آن را در دو زمینه روابط هم‌نشینی و روابط جانشینی مطالعه کرد (باقری، ۱۳۷۴، ص۲۹۶). رابطه هم‌نشینی رابطه میان عناصری است که بر محور افقی قرار می‌گیرد و رابطه جانشینی میان عناصر بر محور عمودی است و ارتباط آن را با جانشین‌هایش توصیف می‌کند (صفوی، ۱۳۶۰، ص۳۳). به عبارت دیگر، به رابطه‌ای از نوع انتخاب و جایگزینی، میان هریک از الفاظ یک زنجیره کلامی با الفاظی که می‌تواند جایگزین آن‌ها شود، رابطه جانشینی می‌گویند (صفوی، ۱۳۸۷، ص۲۹۶).

برای کشف و تحلیل مؤلفه‌های معنایی، زوج‌های معنایی واژگان قرآن بر اساس گام‌های ذیل بررسی می‌شود: ۱) استخراج موارد کاربرد ماده حفظ در قرآن؛ ۲) پیداکردن واژگان هم‌نشین ماده حفظ؛ ۳) احصای هم‌نشین‌های واژگان هم‌نشین ماده حفظ و ٤) کشف هم‌نشین‌های واژگان جانشین حفظ (سلمان نژاد، ۱۳۹۱، ص۱۹). بر این اساس، ابتدا در نگاه جزئی‌نگر، به معنای لغوی حفظ و کاربردهای آن در سیاق‌های متفاوت پرداخته می‌شود. سپس، در نگاه کلی‌نگر، حوزه‌های هم‌معنای حفظ و لوازم آن در نظام معنایی قرآن کریم بررسی می‌شود.

۴. واژه حفظ در منابع لغوی

ماده «حفظ» و مشتقات آن، ۴۴ بار در قرآن کریم و در ۲۳سوره و ۴۲ آیه به‌کار رفته است (عبدالباقی، ۱۴۰۷، صص۴۰۷-۴۰۸). واژه حفظ به معنای مواظبت (عسکری، ۱۴۰۰، ص۱۹۹؛ ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۲، ص۸۷) و در مقابل نسیان (فراموشی) قرار دارد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج۳، ص۱۹۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۷، ص۴۴۱). از دیگر معانی آن، حفظ امانت از خیانت، وفای عهد، حفاظت به جهت دفاع یا پیشگیری از آسیب (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج۲، ص۲۵۳) و ضبط نفس است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۲۴۴). حفیظ نیز به‌عنوان صفت الهی، بیانگر محافظت خداوند از امور هستی است (عسکری، ۱٤۰۰، ص۲۰۰).

۵. کاربردهای قرآنی واژه حفظ

ماده حفظ و مشتقاتش در قرآن کریم، ۳۲ مرتبه به‌صورت کاربرد اسمی، مانند «مَحْفُوظاً» و ۱۲ مرتبه به‌صورت کاربرد فعلی مانند «حافِظُوا» ذکر شده است (عبدالباقی، ۱۴۰۷، صص۴۰۷-۴۰۸). حفظ، گاه به خداوند و گاه به ملائکه، پیامبران و انسان‌ها نسبت داده شده است. به‌عنوان نمونه، بر اساس آیه ﴿**إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ**﴾ (حجر: ۱۵/ ۹)، خداوند کتاب آسمانی قرآن

را از هرگونه تحریف و نیرنگ کافران حفظ می‌کند. برخی از ملائکه نیز، به امر الهی، وظیفه محافظت از انسان‌ها را بر عهده داشته و مظهر اسم حَفیظ خداوند هستند: ﴿**وَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً**﴾(انعام: ٦/ ٦١). در قرآن، حفظ در مورد پیامبران نیز به‌کار رفته است. پیامبر(ص) و سایر انبیاء الهی متکفل حفظ نبوده و مسئول ایمان‌آوردن یا نگهبان کافران از عذاب نیستند: ﴿**فَما أَرْسَلْناکَ عَلَيْهِمْ حَفيظاً**﴾(نساء: ٤/ ٨٠). حفظ در مورد انسان‌ها نیز، برای محافظت از امور تشریعی مانند نماز است که انسان‌ها متکفل حفظ آن معرفی شده‌اند نظیر: ﴿**حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الْوُسْطى**﴾(بقره: ۲/ ۲۳۸).

٦. روش دست‌یابی به هم‌نشین‌ها، جانشین‌ها و مؤلفه‌های معنایی

ماده «حفظ» در قرآن کریم به دو صورت کاربرد ثلاثی مجرد و مزید آمده و در کاربرد ثلاثی مجرد خود، به‌صورت‌های اسم فاعل و مفعول، اسم مبالغه، مصدر و فعل به‌کار رفته است. با بررسی همه آیات حفظ، دستاورد ذکرشده در جدول ذیل، آن است که ماده حفظ در کاربرد ثلاثی مجرد خود، بیانگر عمل حفظ به‌صورت قطعی و مستمر است. به‌عنوان نمونه در مقام تشریع، خداوند به حفظ فرج و نماز به انسان‌ها دستور داده است. انسان‌ها به‌عنوان فاعل حفظ، وظیفه دارند که پیوسته از فرج و نمازهای خود مراقبت کنند. همچنین، در نوع کاربرد فعلی این مفهوم به‌صورت ثلاثی مجرد، قطعیت این موضوع مشاهده می‌شود.

جدول ۱. ماده حفظ در کاربرد ثلاثی مجرد

	نوع کاربرد	مثال قرآنی از ماده *حفظ*	توضیحات
۱	اسم فاعل	الْحافِظاتِ/ الْحافِظُونَ	اسم فاعل بر استمرار و دوام دلالت دارد و اشخاصی که این کلمات با این هیئت بر آن‌ها وضع شده بیانگر مداومت این صفتِ حفظ کننده در آن‌هاست.
۲	اسم مفعول	مَحْفُوظاً/ مَحْفُوظٍ	این کلمات به معنای «حفظ‌شده» است و این عمل حفظ کردن به خداوند نسبت داده شده است.
۳	اسم مبالغه	حَفيظٌ/ حَفيظاً	اسم مبالغه علاوه‌بر استمرار، نشان از مبالغه و زیاد انجام شدن کاری می‌دهد. در این نوع، کلمات به معنای «بسیار نگهدارنده» است که شدت این نوع حفظ کردن را نشان می‌دهد.
۴	اسم مصدر	حِفْظاً/ حِفْظُهُما	در این نوع کاربرد، معنای نگهداری کردن مشهود است.
۵	فعل	حَفِظَ/ حَفِظْناها	**۱)** فعل ماضی بیانگر امری حتمی‌الوقوع است.
		يُحافِظُونَ/ يَحْفَظْنَ	**۲)** فعل مضارع همچون اسم فاعل بیانگر استمرار و حالت دوام در یک فعل است.
		حافِظُوا	**۳)** فعل امر از جانب خداوند دستور به حفظ کردن به انسان‌ها داده شده است.

حفظ در کاربرد ثلاثی مزید خود، به‌صورت‌های فعل ماضی در باب إستفعال و فعل امر در باب إفعال به‌کار رفته است و بیانگر درخواست حتمی خداوند از انسان‌ها در مورد امور تشریعی، همچون حفظ کتب آسمانی و حفظ کردن فرج است.

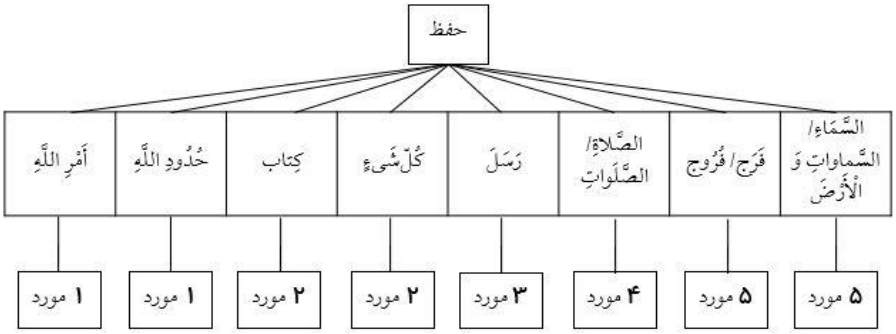
جدول ۲. ماده حفظ در کاربرد ثلاثی مزید

	نوع کاربرد	مثال قرآنی از ماده *حفظ*	توضیحات
۱	فعل ماضی در باب إستفعال	اسْتُحْفِظُوا	فعل ماضی با نوع عملکرد خاص خود، همراه با باب إستفعال نشان‌دهندهٔ طلب و درخواستی حتمی است که خداوند از انسان‌ها خواسته است.
۲	فعل امر در باب إفعال	احْفَظُوا	فعل امر در کنار باب إفعال دستور به انجام کاری است که خداوند آن را به طور واضح در آیات بیان کرده است. مانند جمله (فرج خود را بپوشانید)، که در اینجا با توجه به متعدی شدن فعل، کلمهٔ فروج شفاف‌سازی می‌کند که چه چیزی باید حفظ شود.

در روش معناشناسی ساختاری، ابتدا باید روابط معنایی درون آیه را شناسایی کرد. زوج‌های معنایی واژگان قرآن، به چهار دسته تقسیم می‌شود: الف) رابطه مکملی بر پایه ساختار نحوی بین دو واژه برقرار می‌شود؛ ب) رابطه اشتدادی بین دو مفهوم با مؤلفه معنایی مشترک است که یکدیگر را تقویت می‌کند؛ ج) رابطه تقابلی بین دو مفهومی است که مؤلفه معنایی مشترک دارند؛ اما یکدیگر را نقض می‌کند و د) رابطه توزیعی بین دو مفهومی است که در یک حوزه معنایی قرار دارند؛ ولی قلمروهای آنها متفاوت است (سلمان نژاد، ۱۳۹۱، ص۱۸). با بررسی ۴۴ آیه حاوی ماده حفظ روشن شد که حفظ از میان ۹۱ زوج معنایی، ۵۴ مورد رابطه مکملی و ۳۷ مورد رابطه اشتدادی با هم‌نشین‌های خود برقرار کرده است و رابطه تقابلی و رابطه توزیعی ندارد.

۷. شبکه مفاهیم هم‌نشین حفظ در قرآن کریم

معناشناسی واژگان قرآنی و درک جایگاه دقیق معنایی آن‌ها در متن قرآن‌کریم علاوه‌بر لغت‌شناسی، نیازمند مطالعهٔ نظام معنایی حاکم بر متن قرآن‌کریم و موقعیت هر واژه در کل نظام معنایی و نهایتاً در شبکهٔ معنایی است (دسترنج، ابراهیمی و احمدی، ۱۴۰۳، ص۷۰). از میان واژگان هم‌نشین حفظ، آن دسته که رابطه مکملی با واژه حفظ داشته باشد، می‌تواند در کشف جانشین این واژه یاری رساند. در این بین، برخی هم‌نشین‌ها پرکاربردتر بوده و برخی در جهت فهم عمیق‌تر معنای حفظ و در راستای کشف مؤلفه‌های معنایی، بررسی و تحلیل معناشناختی خواهد شد. ازاین‌رو، از میان تمام واژگان هم‌نشین حفظ، هشت هم‌نشین اصلی این ماده انتخاب و بررسی می‌شود.

نمودار ۱. بسامد هم‌نشین‌های حفظ

۷-۱. حفظ آسمان‌ها و زمین، جلوه‌ای از ربوبیت الهی

از هم‌نشین‌های ریشه حفظ در قرآن کریم، آسمان‌ها و زمین است که از زیباترین امور تکوینی خداوند بوده و سیطره آسمان‌ها در سرتاسر هستی، جلوه‌ای از ربوبیت الهی است. ماده «سَمَوَ» در لغت به معنای سقف (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۳، ص۹۸)، ارتفاع (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج۷، ص۳۱۸)، بالای هر چیز، آسمان و باران است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۴۲۷). ترکیب «السَّمَاءِ/ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ»، پنج مورد هم‌نشین حفظ با رابطه مکملی شده است. در این باهم‌آیی، حفظ به‌صورت مصدر، فعل و اسم مفعول به‌کار رفته است. خداوند به‌صورت تکوینی حافظ آسمان‌ها و زمین از جمیع حوادث: ﴿**السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ لا يَؤُدُهُ حِفْظُهُما**﴾(بقره: ۲/ ۲۵۵)، ﴿**وَ حِفْظاً ذلِكَ تَقْديرُ الْعَزيزِ الْعَليمِ**﴾(فصلت: ۴۱/ ۱۲) و ورود شیاطین به آن است. در آیه ﴿**وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجيمٍ**﴾(حجر: ۱۵/ ۱۷) فعل ماضی «حَفِظْناها» بیانگر امر حتمی الوقوع است. بدین صورت که شیاطین با استراق سمع در آسمان‌ها، اطلاعاتی را کسب کرده و در ازای بهایی سنگین، در اختیار انسان‌ها می‌گذاشتند و ملائکه به دستور خداوند با تیرهای آسمانی از این کار جلوگیری می‌کردند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج۱۲، ص۱۳۸). در آیه ﴿**وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً**﴾(انبیاء: ۲۱/ ۳۲)، «سَقْفاً» با صفت «مَحْفُوظاً» (اسم مفعول) در یک رابطه اشتدادی و مکملی (صفت و موصوف) است و منظور این است که خداوند به وسیله سقفی محافظت‌کننده، کره زمین را حفظ می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج۱۳، ص۳۹۸).

یافته اول: حفظ در نسبت با آسمان‌ها و زمین، به معنای صیانت تکوینی الهی است که هم نگهداری و حراست وجودی، هم دفع تهدیدها و ایجاد ایمنی برای استمرار حیات را شامل می‌شود.

۷-۲. حفظ فرج، توصیه‌ای مشترک برای مؤمنان

از دیگر هم‌نشین‌های ریشه حفظ، «فَرَج/ فُرُوج» در قرآن است. پاکدامنی و حفظ عفت یکی از خصایص مؤمنان است. ماده «فَرج» و جمع آن «فُرُوج»، در لغت به معنای بازکردن، شکاف و فاصله میان دو چیز و کنایه از عورت زن و مرد است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۴، ص۴۹۸؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۶۲۸). پنج مورد بسامد باهم‌آیی «فَرَج/ فُرُوج» با حفظ به‌صورت رابطه مکملی بیانگر مسأله پاکدامنی است. در آیه ﴿**وَ الَّذينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ**﴾(مؤمنون: ۲۳/ ۵)، کاربرد «حافِظُونَ» به‌صورت اسم فاعل، بیانگر حفظ دائمی فرج توسط مؤمنان است. قرآن کریم عفت‌ورزی را برای همه انسان‌ها، اعم از زنان و مردان ضروری می‌داند. کاربرد دو فعل مضارع «يَحْفَظُوا» و «يَحْفَظْنَ» در آیات ﴿**يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ / يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ**﴾(نور: ٢٤/ ٣٠-٣١)، نشان‌دهنده این است که حفظ فرج یک حفظ تشریعی بوده و همگان باید این امر الهی را به جای آورده و خود را از ناپاکی‌ها حفظ کنند.

یافته دوم: حفظ به معنای کنترل و خویشتن‌داری انسان در برابر غرایز و شهوات با هدف طهارت فردی و سلامت اخلاقی جامعه است.

۷-۳. حفظ صلاة، تعهدی مؤمنانه به عبادات الهی

«الصَّلاةِ/ الصَّلَواتِ» از هم‌نشین‌های حفظ در قرآن کریم هستند. نماز نشان‌دهنده تعهدی مؤمنانه به خداوند است. «صَلاة» در لغت به معنای تبریک و تمجیدگفتن، توجه و انعطاف آمده است. همچنین، یکی از عبادت‌های مخصوص، یعنی نماز، رکوع و سجود است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۳، ص۳۰۰). نیز، «صَلاة» از جانب خداوند، به‌عنوان رحمت و از سوی ملائکه، به معنای استغفار و از جانب بندگان، به معنای دعاست (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج۷، ص۱۵۴؛راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، صص۴۹۰-۴۹۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۱۴، ص۴۶۴). «الصَّلاةِ/ الصَّلَواتِ» به‌صورت رابطه مکملی در چهار مورد هم‌نشین حفظ شده است. کاربرد حفظ به‌صورت فعل

مضارع «یُحافِظُونَ» و فعل امر «حافِظُوا» بیانگر حالت استمرار و دوام است. خداوند در قالب تشریع، به حفظ نماز امر کرده است. بنابراین، از واجبات به شمار می‌آید. نماز یکی از انواع عبادت‌هایی است که مؤمنان هنگام صبح، ظهر و شام موظف به انجام آن هستند. آیه ﴿**هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ یُحافِظُونَ**﴾(انعام: ۶/ ۹۲؛ معارج: ۷۰/ ۳۴) بیانگر حفظ دائمی نماز توسط مؤمنان است. حفظ نماز یعنی به‌جای آوردن حقوق، ارکان و شرایط نماز به‌طور کامل است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، صص۴۹۱-۴۹۲). مؤمنان علاوه بر این حفاظت، باید بر انجام آن مداومت داشته باشند؛ زیرا نماز یکی از قوی‌ترین راه‌های ارتباطی با خداوند است.

یافته سوم: حفظ به معنای مراقبت مستمر از نماز با هدف تعهد عبادی و تداوم ارتباط با خداوند و حفظ نظم معنوی در زندگی است.

۷-۴. رسول و ملائکه، محافظان از جانب خداوند

از جمله هم‌نشین‌های ریشه «حفظ» در قرآن کریم، ماده «رَسَلَ» است. خداوند همواره هدایت انسان‌ها را بر عهده گرفته و با ارسال پیامبران و ملائکه، حافظ انسان‌ها به‌صورت تکوینی است. ماده «رَسَلَ» نشان‌دهنده گسترش، ظهور (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۲، ص۳۹۲) و به آرامی برانگیخته شدن است و مشتقات گوناگون دارد. «رُسُل» می‌تواند فرشتگان یا پیامبران باشد. إرسال گاهی به معنای فرستادن و رسالت‌یافتن و گاه به معنای واگذارکردن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، صص۳۵۲-۳۵۳). سه‌گونه باهم‌آیی حفظ و مشتقات رسل با رابطه مکملی در قرآن وجود دارد: الف) نفی حفیظ‌بودن رسول: خداوند در آیه ﴿**فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفیظاً**﴾(نساء: ۴/ ۸۰) بیان می‌کند که وظیفه رسول فقط تبلیغ دین الهی است و ایشان مسئول ایمان‌آوردن انسان‌ها نیستند، ب) حفیظ‌بودن ملائکه به‌عنوان فرستادگان الهی: ملائکه در برابر حوادث از انسان‌ها محافظت کرده و گیرنده ارواح انسان‌ها پس از مرگ هستند. مؤید این موضوع آیه ﴿**یُرْسِلُ عَلَیْکُمْ حَفَظَةً حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ**﴾(أنعام: ۶/ ۶۱) است که واژه «حَفَظَةً» در حالت اسم فاعل بیانگر حالت استمرار این عمل ملائکه است، ج) نفی حفیظ‌بودن کافران و مجرمان در برابر اعمال مؤمنان: خداوند حافظ انسان‌هاست و کافران حافظ اعمال مؤمنان نیستند. کاربرد اسم فاعل «حافِظینَ» در آیه ﴿**وَ ما أُرْسِلُوا عَلَیْهِمْ حافِظینَ**﴾(مطففین: ۸۳/ ۳۳) این مسئله را روشن می‌کند که کافران هرگز نمی‌توانند حافظ اعمال مؤمنان باشند؛ زیرا خداوند پیوسته حافظ جان و اعمال انسان‌هاست.

یافته چهارم: حدود مسئولیت پیامبر در دعوت به دین الهی و نداشتن مسئولیت ایشان در هدایت‌یافتن یا هدایت‌نیافتن انسان‌ها، در ماده حفظ تبیین شده و بر اختیار انسان در پذیرش یا انکار هدایت الهی تأکید شده است.

یافته پنجم: حفظ به معنای مراقبت تکوینی و دائمی ملائکه بر جان و اعمال انسان، در راستای تحقق نظام الهی و نفی هرگونه قدرت حفاظتی از سوی کافران است.

۷-۵. سیطره خداوند بر عالم

«کُلّ شَیءٍ» یکی دیگر از هم‌نشین‌های حفظ به‌صورت رابطه مکملی با بسامد دو مرتبه تکرار و بیانگر حفظ تکوینی خداوند است. خداوند بر پیکره هستی تسلط و احاطه کامل دارد و همه‌چیز در یَد قدرت اوست. در عبارت ترکیبی «کُلّ شَیءٍ»، «کُلُّ» لفظی عام است که به اسم نکره «شَیءٍ» اضافه شده است. بنابراین، «کُلّ شَیءٍ» عمومیت دارد و همه چیز را در بر می‌گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۴۷۱). واضح است که خداوند، نگهبان همه چیز است: ﴿**إِنَّ رَبِّي عَلی کُلِّ شَیْءٍ حَفِیظٌ**﴾(هود: ۱۱/ ۵۷) و ﴿**وَ رَبُّکَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ حَفِیظٌ**﴾(سبأ: ۳۴/ ۲۱). برخی گمان می‌کنند، شیطان بر شخصی مسلط می‌شود که خداوند حافظ او نبوده است؛ اما بر اساس آیه ﴿**وَ ما کانَ لِي عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ**﴾(ابراهیم: ۱۴/ ۲۲)، شیطان اعتراف می‌کند که هیچ تسلطی بر انسان‌ها ندارد و فقط دعوت می‌کند و برخی انسان‌ها می‌پذیرند. با بررسی آیات، این نکته به دست می‌آید که دلیل این

اتفاق، اعمال فرد و تمییز مؤمنان از کافران از سوی خداوند است. اسم مبالغه «حَفِیظٌ» نیز، روشنگر این است که خداوند همواره نگهبان مخلوقات خود است.

یافته ششم: ماده «حفظ» به تسلط کامل الهی و حراست و صیانت تکوینی و دائمی خداوند در سراسر هستی اشاره می‌کند و تأکید می‌کند، شیطان هیچ توانی برای تسلط مستقل بر انسان‌ها ندارد و همه‌چیز در یَد قدرت خداوند است.

۷-۶. کتاب، تجلی حفظ الهی بر اسرار کائنات

کلمه «کتاب» یکی از هم‌نشین‌های ریشه حفظ در قرآن و یکی از زمینه‌های آگاهی بخش انسان‌هاست. «کتاب» در لغت به معنای متصل‌کردن حروف به یکدیگر با نوشتن و منظم‌کردن خطوط است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۶۹۹) که در آن، مفهوم تثبیت و آشکارشدن وجود دارد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج۱۰، ص۲۱). از بسامد هم‌نشینی «کتاب» با «حفظ» در دو مورد به‌صورت رابطه مکملی، دو نتیجه به دست می‌آید: الف) حفظ تکوینی «کتاب» به‌صورت اسم مبالغه «حَفِیظٌ»: در آیه ﴿**وَ عِنْدَنا کِتابٌ حَفِیظٌ**﴾ (ق: ۵۰/ ۴)، استناد حفظ «کتاب» به خداوند به‌صورت همیشگی وجود دارد. نزد خداوند لوح محفوظی است: ﴿**فی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ**﴾ (بروج: ۸۵/ ۲۲) که پنهان بوده و همه مسائل جهان خلقت و امور آفرینش در آن وجود دارد. در این لوح، کتاب قرآن قرار دارد که خداوند مسئولیت محافظت از آن را بر عهده گرفته است، ب) حفظ تشریعی کتاب به‌صورت فعل ماضی در باب إستفعال «اسْتُحْفِظُوا»: فعل ماضی بیانگر امری حتمی‌الوقوع است و باب إستفعال برای درخواست به‌کار می‌رود. خداوند از عالمان یهود درخواست حفظ کتاب آسمانی تورات را داشت: ﴿**بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ کِتابِ اللَّهِ**﴾ (مائده: ۵/ ۴۴)؛ اما عالمان یهود با گذر زمان، مسئولیت خویش را به درستی انجام ندادند و تورات دچار تحریف شد.

یافته هفتم: حفظ در هم‌نشینی با «کتاب» دو بُعد دارد: نخست، پاسداری تکوینی خداوند از لوح محفوظ و قرآن به‌عنوان حقیقتی ثابت و مصون از تحریف و دوم، وظیفه و مسئولیت تشریعی انسان‌ها در نگهبانی از کتاب‌های آسمانی (مانند تورات) با هدف صیانت از وحی.

۷-۷. رعایت حدود الهی لازمه جامعه‌ای سالم

عبارت «حُدُودِ اللَّهِ» از دیگر هم‌نشین‌های ریشه حفظ در قرآن کریم است. خداوند با تعیین یکسری مقررات و حدود الهی راه سالم‌زیستن را پیش روی انسان‌ها می‌گشاید. «حَدَد» به معنای تمییزدهنده میان دو چیز است و مانع پیوستن آنها به یکدیگر می‌شود. به احکام نیز حدّ گفته می‌شود؛ زیرا مشخص‌کننده احکام الهی است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، صص۲۲۱-۲۲۲؛ زمخشری، ۱۹۷۹، ص۱۱۶). در قرآن، یک مورد باهم‌آیی «حفظ» و «حُدُودِ اللَّهِ» به‌صورت رابطه مکملی وجود دارد. در آیه ﴿**التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ الْحامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاکِعُونَ السَّاجِدُونَ الآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ**﴾ (توبه: ۹/ ۱۱۲)، ذکر اسم فاعل «الْحافِظُونَ» بیانگر این است که مؤمنان همواره حافظان تشریع و حدود الهی هستند. همچنین در این آیه، حفظ با مصادیق حدود الهی رابطه اشتدادی دارد. مصادیقی مانند سجده‌کنندگان، آمران به معروف و باز دارندگان از منکر، بیانگر وظیفه انسان‌ها در رعایت قوانین الهی و ساخت جامعه‌ای سالم است. بنابراین، خداوند مؤمنان را پاسداران حدود الهی معرفی کرده و همه این صفات، حدود الهی است.

یافته هشتم: حفظ، مؤمنان را به پاسداری مستمر انسان‌ها از حدود الهی و پایبندی به مجموعه وظایف ایمانی مانند عبادت‌کردن و برپایی نماز، روزه‌داری، امر به معروف و نهی از منکر، با هدف دست‌یابی به نظم اخلاقی و سلامت اجتماعی جامعه تشویق کرده است.

۷-۸. اجابت امر الهی، وظیفه‌ای بر همگان

«أَمْرِ اللَّهِ» از دیگر هم‌نشین‌های حفظ در قرآن کریم است. کلمه «أمر» که جمع آن «أمور» است، ضد نهی و دستور به انجام هر کار و مکلف‌کردن شخص است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۱، ص۱۳۷؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۸۸). «أَمْرِ اللَّهِ» در یک مورد با حفظ به‌صورت رابطه مکملی هم‌نشین شده است. فعل مضارع «يَحْفَظُونَهُ» نشان‌دهنده حالت دوام یک امر تکوینی است؛ ملائکه با عنوان مأموران الهی، به امر الهی و قضایی که خداوند مقرر داشته، همواره انسان‌ها را از پیشِ رو و پشت سر در برابر آسیب‌ها حفظ می‌کنند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج۲۰، ص۱۸۲). در مقابل امر الهی به ملائکه، خداوند به انسان‌ها به نیکی و رفتار شایسته امر کرده است و انسان‌هایی که از حق منحرف شده و امر الهی را به‌جا نیاورند، دچار آسیب و گزند می‌شوند ﴿**لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ والٍ**﴾ (رعد: ۱۳/ ۱۱).

یافته نهم: حفظ به معنای پیوند میان حفاظت تکوینی ملائکه نسبت به انسان و مسئولیت تشریعی انسان‌ها در برابر اوامر الهی است.

از مجموع مؤلفه‌های به‌دست آمده، این مسأله نمود می‌یابد که به‌طور کلی، حفظ مشتمل بر دو مؤلفه کلان است: الف) حفظ تکوینی: شامل یافته‌های صیانت آسمان‌ها و زمین، حراست الهی، نگهداری لوح محفوظ، مراقبت ملائکه و نفی توان حفاظتی دیگران، مانند: نفی حفظ از پیامبر(ص) و نفی حفظ از کافران، ب) حفظ تشریعی: شامل یافته‌های خویشتن‌داری و کنترل غرایز، مراقبت از نمازها، نگهداری کتاب‌های آسمانی، اختیار انسان‌ها و پایبندی به حدود و اوامر الهی است. در جدول ذیل این دسته‌بندی نمایش داده شده است.

جدول۳: مؤلفه‌های هم‌نشین «حفظ»

هم‌نشین		سطح (تکوینی / تشریعی)	مؤلفه‌معنایی
آسمان‌ها و زمین		تکوینی	صیانت‌الهی برای استمرار حیات
فرج		تشریعی	مراقبت و خویشتن‌داری اخلاقی
صلاة		تشریعی	مراقبت و تعهد عبادی
رسل	رسول	تشریعی	حدود مسئولیت در هدایت
	ملائکه	تکوینی	مراقبت دائمی بر جان و اعمال
کل‌شیء		تکوینی	حراست مطلق خدا بر همهٔ هستی
کتاب		تکوینی	حفاظت از لوح‌محفوظ (الهی)
		تشریعی	مسئولیت انسان‌ها در صیانت از کتاب‌آسمانی
حدودالهی		تشریعی	حدود مسئولیت و پاسداری از مرزهای دینی و اخلاقی
امرالهی		تکوینی	حفاظت ملائکه به امرالهی
		تشریعی	صیانت و مسئولیت انسان‌ها

۸. شبکه مفاهیم جانشین مفهوم حفظ در قرآن کریم

اکنون از طریق بررسی تطبیقی، یعنی توجه به ساختار و سیاق آیات مشابه، میان آیات حفظ و آیات حاوی واژه‌های جانشین آن، مؤلفه‌های معنایی مشترک کشف می‌شود. قرارگیری یک واژه به‌عنوان جانشین بدین معناست که این واژه با واژهٔ دیگری در یک عبارت یا جمله بدون تغییر ساختار دستوری، می‌تواند جایگزین شود (مصلایی‌پور و حاجی‌سلطانی، ۱۴۰۵، ص۱۰). در ادامه، جانشین‌هایی

انتخاب شدند که در ساختار نحوی، دلالت‌های معنایی و سیاق مشابه، با آیات حفظ هم‌راستا هستند. به عبارت واضح‌تر منظور از کلمات جانشین مانند رقیب، وکیل، أقامه، مُقیت و... مقصود جانشینی واژگانی مطلق نیست؛ بلکه منظور آن است که یک جانشینی و هم‌پوشانی معنایی در برخی از بافت‌های قرآنی میان این کلمات با حفظ برقرار است و این در صورتی است که یک ماده مانند «وکل»، «رقب» و ... می‌توانند در برخی از کاربردها جانشین ماده «حفظ» در بافت و سیاق مشابه شوند.

بررسی روابط جانشینی برای تبیین معنای اصلی، گامی است که در روش ساخت‌گرا برداشته می‌شود؛ حال آنکه مفسران معمولاً برای تبیین معنای اصلی واژه، بر سیاق تمرکز کرده و به مفاهیم جانشین کمتر می‌پردازند. بررسی روابط جانشین از این حیث اهمیت دارد که گستره معنایی واژه را از یک کاربرد منفرد به سمت شبکه معنایی برده و به فهم لایه‌های عمیق‌تر واژه می‌انجامد.

۸-۱. إمساک

با بررسی هم‌نشین‌های «السَّمَاءِ/ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ» ماده جانشین «مَسَکَ» به دست می‌آید. «إمساک» به معنای نگه‌داشتن و دل‌بستن به چیزی (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۵، ص۳۲۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص۷۶۸)، حبس‌کردن (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۱۰، ص۴۸۷) و چنگ‌زدن است (طریحی، ۱۳۷۵، ج۵، ص۲۸۷).

«إمساک» به دو صورت از جانب خداوند و از جانب انسان‌ها مطرح می‌شود. «إمساک» از جانب خداوند شامل مظاهر تکوینی آسمان‌ها و زمین، پرندگان، رحمت و روح است که در باهم‌آیی با «مسک» رابطه مکملی دارد. «مسک» در کاربرد اسم فاعل و فعل مضارع که پیش‌تر نیز به آن اشاره شد، بیانگر استمرار و دوام است. در آیه ﴿**إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ**﴾ (فاطر: ۳۵/ ۴۱)، إمساک آسمان‌ها و زمین امری همیشگی از جانب خداوند است. پرندگان جزئی از مظاهر آسمان هستند و خداوند به وسیله نگه‌داشتن باد در زیر بال‌هایشان، آنها را در فضای آسمان نگه می‌دارد: ﴿**أَ وَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ وَ يَقْبِضْنَ ما يُمْسِكُهُنَ الَّا الرَّحمن**﴾ (ملک: ۶۷/ ۱۹). همچنین، خداوند مالک خزینه‌های رحمت است و به انسان‌ها نعمت‌هایی را ارزانی داشته: ﴿**هَلْ هُنَّ مُمْسِكاتُ رَحْمَتِهِ**﴾ (زمر: ۳۹/ ۳۸) و نگهدارنده ارواح بعد از مرگ انسان‌هاست: ﴿**فَيُمْسِكُ الَّتي قَضى عَلَيْهَا الْمَوْتَ**﴾ (زمر: ۳۹/ ۴۲). مشابه این موارد، حفظ تکوینی آسمان‌ها (حجر: ۱۵/ ۱۶-۱۷) و زمین (انبیاء: ۲۱/ ۳۲) و نگهبانی خداوند از همه چیز است (هود: ۱۱/ ۵۷).

«إمساک» از جانب انسان‌ها شامل امر الهی نسبت به امور تشریعی و نیز إمساک سایر انسان‌هاست. إمساک امر الهی نسبت به امور تشریعی شامل «بِالَّذي أُوحِيَ إِلَيْکَ»، «عُرْوَةِ الْوُثْقى» و «کتاب» است که در باهم‌آیی با مسک رابطه مکملی دارد. منظور از «عُرْوَةِ الْوُثْقى» دست‌گیرنده همه انسان‌هاست: ﴿**فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى**﴾ (لقمان: ۳۱/ ۲۲)؛ اینکه چه چیزی موجب دست‌گیری انسان‌هاست، با بررسی سیاق آیات این بخش مشخص می‌شود. منظور از «أوحیَ إلَیکَ» در آیه ﴿**فَاسْتَمْسِکْ بِالَّذي أُوحِيَ إِلَيْکَ**﴾ (زخرف: ۴۳/ ۴۳)، ذکر است که به پیامبر(ص) وحی شده است: ﴿**وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَکَ**﴾ (زخرف: ۴۳/ ۴۴) و منظور از ذکر، کتاب آسمانی است: ﴿**وَ الَّذينَ يُمَسِّکُونَ بِالْکِتابِ**﴾ (اعراف: ۷/ ۱۷۰). إمساک وحی، کتاب و عُرْوَةِ الْوُثْقى امری ضروری است که همه انسان‌ها موظف به انجام آن هستند. مرتبط با این فضا، حفظ امور تشریعی وجود دارد، مانند برپایی نماز (انعام: ۶/ ۹۲) و حفظ تورات از سوی عالمان یهود که زیرمجموعه کتاب است. در آیه ۴۴ سوره مائده، حفظ به‌صورت فعل ماضی در باب إستفعال به‌کار رفته است که بیانگر درخواست حتمی خداوند به عالمان یهود برای نگهداری تورات است. در بخش إمساک از سایر انسان‌ها، قرآن تأکید می‌کند که پدران موظف هستند به‌طور شایسته از دختران خود محافظت و نگهداری کرده و آنها را زنده به گور نکنند: ﴿**أَيُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ**﴾ (نحل: ۱۶/ ۵۹). برخی مسائل نیز مرتبط با زنان مطرح می‌شود؛ مثلاً در آیه ﴿**الطَّلاقُ**

مَرَّتانِ فَإِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسانٍ﴾ (بقره: ۲/ ۲۲۹) کلمات «الطَّلاقُ» و «بِمَعْرُوفٍ» با رابطه مکملی هم‌نشین «إمساک» شده است. خداوند در نوع مواجهه با مسأله طلاق به مردان می‌گوید، تنها دو بار حق طلاق همسر خود را دارند و باید تصمیم بگیرند که به آن‌ها رجوع کرده و به معروف، آنها را نگه دارند و به زندگی ادامه دهند یا با نیکی آنها را طلاق دهند. همچنین، خداوند به مردان باایمان توصیه کرده است که به عقد ازدواج با زنان کافر خود پایبند نباشند و از آن‌ها جدا شوند: ﴿**لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ**﴾ (ممتحنه: ۶۰/ ۱۰). طبق آیه ﴿**فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ**﴾ (نساء: ۴/ ۱۵)، زنان مرتکب به زنا را باید در خانه‌هایشان حبس کرده تا از ارتکاب مجدد باز داشته شوند. مشابه این موضوع داستان برادران حضرت یوسف(ع)، یعنی مسأله عدم نگهداری در مقابل نگهداری شایسته است که واژه حفظ در کاربرد اسم فاعل و فعل مضارع ذکر شده است. آنها یک‌بار قول می‌دهند که از حضرت یوسف(ع) محافظت کنند؛ درحالی‌که نیت دیگری دارند: ﴿**وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ**﴾ (یوسف: ۱۲/ ۱۲) و بار دیگر به محافظت از بنیامین در مصر قول می‌دهند: ﴿**وَ نَحْفَظُ أَخانا وَ نَزْدادُ كَيْلَ بَعيرٍ**﴾ (یوسف: ۱۲/ ۶۵)؛ ولی در انجام این کار شکست خورده و به‌طور کلی، اعتماد از آن‌ها سلب می‌شود. در مقام جمع‌بندی در خصوص جانشینی إمساک از حفظ می‌توان گفت، آیات محتوی ماده «مسک» موارد جزئی‌تری را در مقابل آیات حفظ شامل می‌شود.

مؤلفه‌های مشترک «إمساک» با «حفظ» شامل: الف) صیانت الهی از آسمان‌ها و زمین، پرندگان، خزائن رحمت و ارواح انسان‌ها پس از مرگ که جزئیات عالم هستند، ب) مسئولیت و نگهداری انسان از «بِالَّذي أُوحِيَ إِلَيْكَ»، «عُرْوَةِ الْوُثْقى» و «کتاب». مؤلفه‌های خویشتن‌داری اخلاقی و نگهداری‌کردن انسان از سایر افراد نیز مشترک بین مسک و حفظ است.

وجه تمایز مؤلفه‌های «إمساک» با «حفظ»: حفظ حراست آگاهانه و هدفمندی است که از فاعل دارای شعور و اختیار طلب می‌شود، مانند حفظ نمازها، فرج و کتب آسمانی؛ ولی «إمساک» به نگه‌داشتن غیر آگاهانه و غریزی مانند إمساکِ حیوانات (مائده: ۵/ ۴) هم اطلاق می‌شود که در ماده «حفظ»، مورد مشابهی ندارد. همچنین، معمولاً حفظ با یک نگاه کلی‌نگر به مواردی که باید حفظ شود، اشاره کرده است، مانند حفظ نماز؛ اما در إمساک، جزئیات بیشتری بیان شده است که از چه چیزهایی و به چه صورتی باید نگهداری شود.

۸-۲. إحصان

از باهم‌آیندهای «فَرَج/ فُرُوج»، به جانشینی «حصن» پی برده می‌شود. «حصن» به معنای پاکدامنی زن (ابن فارس، ۱٤۰٤، ج۲، ص٦۹)، احتیاط، حفاظت و مکانِ بلندِ نفوذناپذیر است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج۲، صص۲۳۴-۲۳۵).

در قرآن کریم إحصان از جانب خداوند، از جانب انسان‌ها و از جانب حضرت یوسف(ع) مطرح می‌شود. إحصان از جانب خداوند، به‌صورت رابطه مکملی شامل آموزش صنعت ساخت پوشش‌های دفاعی است: ﴿**وَ عَلَّمْناه صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ**﴾ (أنبیاء: ۲۱/ ۸۰). خداوند با آموزش ابزار و زره‌های جنگی به حضرت داوود(ع)، به نوعی تکوینی از انسان‌های باایمان محافظت می‌کند تا طریق حق در عالم گسترش یابد. بر اساس سیاق یکی از نمونه‌های تقریباً مشابه با این مسأله، رام و مسخرکردن جنیان توسط خداوند برای بهره‌وری حضرت سلیمان(ع) از آنهاست: ﴿**وَ كُنَّا لَهُمْ حافِظِينَ**﴾ (انبیاء: ۲۱/ ۸۲).

إحصان از جانب انسان‌ها شامل مسائل مرتبط با زنان و حضرت یوسف(ع) است. إحصان در مسائل مرتبط با زنان، شامل دو بحث متقابل پاکدامنی و عدم عفت‌ورزی است. کاربردهای إحصان برای زنان هم به‌صورت صفت و هم به‌صورت فعل است و در تمامی موارد، رابطه مکملی میان هم‌نشین‌ها برقرار است. پاکدامنی، شکوه و درجه‌ای به فرد انسانی می‌دهد که برای دیگران غیر قابل دسترسی است و در این مسیر، خداوند حضرت مریم(س) را به‌عنوان الگو برای انسان‌ها معرفی کرده است: ﴿**مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ**

الَّتي أَحْصَنَتْ فَرْجَها﴾(تحریم: ۶۶/ ۱۲). مورد مشابه آن آیه حفظ فرج است (نور: ٢٤/ ٣١). در قرآن پاکدامنی برای زنان آزاد و کنیزان مطرح شده است و مردان می‌توانند با زنان آزاد پاکدامن و کنیزان پاکدامن ازدواج کنند و مهریه آن‌ها را بپردازند: ﴿**وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ**﴾(نساء: ۴/ ۲۴). در آیه ﴿**مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ وَ لا مُتَّخِذي أَخْدانٍ**﴾(مائده: ۵/ ۵) که شاهدی بر مسأله پاکدامنی است، «إحصان» با «غَيْرَ مُسافِحينَ» و «أَخْدانٍ» رابطه تقابلی دارد. بر این اساس، خداوند سفارش می‌کند که با زنان پاکدامن (مؤمن مسلمان یا اهل کتاب) ازدواج کنید و معشوقه و دوست پنهانی نگیرید. در حقیقت، کسانی که دوست پنهانی نامحرم دارند، مرتکب یک عمل منافی عفت شده‌اند. زنا یکی از این اعمال منافی با عفت شخص و عفت عمومی است. متهم‌کردن اشخاص به عمل زنا، با تعبیر «یَرْمُونَ» ذکر شده است: ﴿**وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ**﴾(نور: ۲۴/ ۴). باهم‌آیی «یَرْمُونَ» با «الْمُحْصَناتِ»، به‌صورت رابطه مکملی از اهمیت زیادی برخوردار است. متهم‌کردن اشخاص به عمل زنا، مشروط به آوردن چهار شاهد است. در صورت عدم اثبات، فرد متهم‌کننده مجازات شده و پس از آن، هیچ شهادتی از او پذیرفته نمی‌شود. پاکدامنی برای همه مردان و زنان واجب است؛ زیرا آنها هسته مرکزی خانه و خانواده هستند و مسئولیت تربیت فرزندان به عهده والدین است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج۱۲، ص۱۰۴).

کلمه مشتق «تُحْصِنُونَ» نیز، در قرآن آمده است. حضرت یوسف(ع) در ماجرای سرزمین مصر، تدبیری کردند که گندم‌ها در سیلوهایی ذخیره شود تا هنگام قحطی از آن استفاده کنند: ﴿**يَأْكُلْنَ ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلّا قَليلاً مِمَّا تُحْصِنُونَ**﴾(یوسف: ۱۲/ ۴۸). کاربرد «تُحْصِنُونَ» در قالب فعل مضارع و به‌صورت رابطه مکملی با هم‌نشین خود، نشان‌دهنده نگهداری، دوام و عدم تباهی گندم‌هایی است که حضرت یوسف(ع) سرپرست و حافظ آن بود: ﴿**قالَ اجْعَلْني عَلى خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفيظٌ عَليمٌ**﴾(یوسف: ۱۲/ ۵۵). ذکر این نکته ضروری است که ایشان چیزی فراتر از نگهبانی گندم را درخواست کردند و هدف ایشان نگهداری از خزائن الأرض یعنی همه گنجینه‌های سرزمین مصر بود که به‌طور ضمنی شامل جان انسان‌ها در هنگام قحطی هم می‌شد. با بررسی‌های صورت‌گرفته از ریشه «حفظ» و ماده «حصن»، برداشت می‌شود که حفظ به‌صورت کلی به مسأله نگهداری اشاره می‌کند؛ اما «حصن» موارد دقیق‌تری مانند زره‌های جنگی و پاکدامنی را شامل می‌شود. مؤلفه‌های مشترک «إحصان» با «حفظ»، شامل موارد ذیل است: الف) حراست خداوند از انسان‌ها به وسیله پوشش‌های دفاعی و رام‌کردن جنیان، ب) خویشتن‌داری انسان‌ها و کنترل شهوت و ج) صیانت مسئولانه و آگاهانه حضرت یوسف(ع) از دارایی‌ها و نظام اقتصادی مانند ذخیره گندم و پاسداری از خزائن الأرض.

وجه تمایز مؤلفه‌های «إحصان» با «حفظ»: در حفظ بیشتر بحث ارزش‌های اخلاقی مانند حفظ نماز، فرج و امر الهی مطرح است؛ اما در إحصان، مسأله حراست از امور مادی مانند نگهداری از گندم‌ها هم مطرح شده است. همچنین، حفظ و حصن هر دو می‌توانند صفت برای موصوف باشند، مانند لوح محفوظ، ﴿**مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم و قُرىً مُحَصَّنَة**﴾(حشر: ۵۹/ ۲-۱۴)؛ اما وجه تمایز در آن چیزی است که از آن نگهداری می‌کنند که در حصن، جزئی‌تر بیان شده است، مانند توصیف دژهای یهودیان.

۸-۳. إقامه

از بررسی هم‌نشین‌های «الصَّلَواتِ/ الصَّلاةِ» و «حُدُودِ اللَّهِ»، جانشینی «إقامه» کشف می‌شود. «قَوَمَ» به معنای جماعت مردم و نه مردان، انتصاب یا عزم (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۵، ص۴۳)، به‌پاخاستن و محافظت‌کردن است (راغب اصفهانی، ١٤١٢، ص٦٩٠).

برای مفهوم «قَوَمَ» دو دسته فاعل وجود دارد. اولین فاعل خداوند است که آسمان‌ها و زمین همواره به اذن او برپاست. إقامَ به‌صورت فعل مضارع در آیه ﴿**أَنْ تَقُومَ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ**﴾(روم: ۳۰/ ۲۵) با هم‌نشین خود، رابطه مکملی دارد و در مورد مرحله اول تکوین آفرینش آسمان و زمین اشاره می‌کند و اقامه آسمان و زمین مرحله قبل از حفظ آنهاست (بقره: ۲/ ۲۵۵).

دومین فاعل انسان‌ها هستند که به برپایی نماز، عدالت و کتب آسمانی سفارش شده‌اند. در باهم‌آیی «الصَّلاةِ» با «قوم»، رابطه مکملی جریان دارد. خواندن نماز از زمان پیامبر(ص) آغاز نشده است؛ بلکه در زمان سایر پیامبران، مانند زمان حضرت ابراهیم(ع) ﴿**وَ إِقامَ الصَّلاةِ وَ إِيتاءَ الزَّكاةِ**﴾(انبیاء: ۲۱/ ۷۳) و حضرت موسی وهارون(ع) نیز بوده است: ﴿**وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى وَ أَخِيهِ... أَقِيمُوا الصَّلاةَ**﴾(یونس: ۱۰/ ۸۷) و نماز مختص به مسلمانان نیست: ﴿**وَ إِذْ أَخَذْنا ميثاقَ بَني إِسْرائِيلَ... وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ**﴾(بقره: ۲/ ۸۳) و بر همگان امر شده است (انعام: ۶/ ۹۲). اهمیت نماز به حدّی است که در هنگام جنگ، مؤمنان به برپایی آن با شرایطی امر شده‌اند: ﴿**وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ**﴾(نساء: ۴/ ۱۰۲). قرآن به اقامه نماز توسط منافقان با رابطه مکملی اشاره کرده است. در آیه ﴿**إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالى**﴾(نساء: ۴/ ۱۴۲)، فعل ماضی «قامُوا» بیانگر امری حتمی است. بنابراین، منافقان کسانی هستند که اعمال ریاکارانه بسیاری انجام می‌دهند و با بی‌حالی نماز را برپا می‌دارند. مؤمنان باید برپادارنده عدل الهی باشند: ﴿**يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامينَ بِالْقِسْطِ**﴾(نساء: ۴/ ۱۳۵) و همواره در برخورد با یتیمان، زنان و کودکان عدالت ورزند: ﴿**أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتامى بِالْقِسْطِ**﴾(نساء: ۴/ ۱۲۷). در دو آیه ذکر شده، رابطه مکملی میان هم‌نشین‌ها برقرار است. بر اساس مؤلفه معنایی و سیاق مشترک، عدالت همان برپایی حدود الهی به‌طور مستمر است (توبه: ۹/ ۱۱۲).

وفای به عهد و پیمان نیز، یکی دیگر از نمونه‌های حدود الهی است. در آیه ﴿**فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ**﴾(توبه: ۹/ ۷)، بین هم‌نشین‌ها، رابطه مکملی برقرار است و مؤمنان موظف هستند تا زمانی که مشرکان به پیمانشان با آنها پایداری کردند، آنها نیز پایبند باشند. نمونه این موضوع با مؤلفه مشترک آیه ﴿**هذا ما تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ**﴾(ق: ۵۰/ ۳۲) است که حفظ به‌صورت اسم مبالغه «حَفیظ» با رابطه مکملی و اشتدادی با «أَوَّابٍ» ذکر شده است و بر اهمیتِ زیاد این موضوع تأکید دارد. عالمان یهود به اقامه تورات و انجیل به‌طور حتمی سفارش شده‌اند. در آیه﴿**حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ**﴾(مائده: ۵/ ۶۸)، باهم‌آیی میان کلمات «التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ» و «تُقیمُوا» به‌صورت رابطه مکملی است. مشابه این مسأله، آیه ۴۴ سوره مائده است که خداوند از عالمان یهود، حفظ کتاب آسمانی را درخواست داشت. در مقام جمع‌بندی، آیات «إقامَ» به بیان جزئیات بیشتر در مقابل آیات حفظ پرداخته است. بیشتر آیاتی که در مورد اقامه نماز صحبت کرده است؛ مسأله زکات را در ادامه مطرح کرده است. این مطلب بیانگر آن است که تنها اقرار به دین‌داری کافی نیست و با اقامه نماز، پرداخت زکات، رعایت عدالت و حفظ عهد، شخص وارد مرحله عملی ایمان شده و خلوص نیّت خود را در روش دین‌داری و برپایی حدود الهی نشان می‌دهد.

مؤلفه‌های مشترک «إقامه» با «حفظ»، شامل: الف) برپایی الهی آسمان‌هاو زمین و ب) پاسداری انسان‌ها از حدود و اوامر الهی، پایبندی به پیمان‌ها، حفظ عدالت، کتب آسمانی و مراقبت از نمازها.

وجه تمایز مؤلفه‌های «إقامه» با «حفظ»: حفظ بیشتر برای موارد معنوی (حفظ نمازها، فرج) و امور تکوینی (صیانت از لوح محفوظ و آسمان‌ها) است؛ اما در إقام، علاوه بر موارد معنوی مانند عدم اختیار انسان در برپایی قیامت (غافر: ۴۰/ ۴۶) و حاضرشدن روح و ملائکه در آن صحنه (نبأ: ۷۸/ ۳۸)، بر موارد مادی و عینی مانند برپایی دیوار در حال فروریختن (کهف: ۱۸/ ۷۷) هم اطلاق شده است.

۸-۴. وکیل

با بررسی هم‌نشین‌های «رسل» و «کُلّ شَیء»، به وکیل به‌عنوان جانشین پی برده شد. «وَکَلَ» اعتماد به دیگری در انجام کار است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۶، ص۱۳۶). «وَکیل»، شخصی امین است که امور به او سپرده شده و او آن را از آسیب حفظ می‌کند (طریحی، ۱۳۷۵، ج۵، ص۴۹۳).

وکیل بودن دو جنبه دارد؛ یکی نگهبانی و کارسازی خداوند و دیگری، عدم وکالت پیامبران و کافران. کارسازی خداوند در آیه ﴿**وَ کَفی بِاللَّهِ وَکیلاً**﴾ (نساء: ۴/ ۱۳۲)، کاربست صفت مشبهه «وَکیلاً» در یک رابطه مکملی با «اللَّهِ» و رابطه اشتدادی با «کَفی»، نشانی از کارسازی امور تکوینی و تشریعی از جانب خداوند به‌عنوان معتمد است. در آیه ﴿**فَاللَّهُ خَیْرٌ حافِظاً وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمینَ**﴾ (یوسف: ۱۲/ ۶۴) حضرت یعقوب(ع)، تنها خداوند را بهترین حافظ می‌دانست. آیه ﴿**وَ ما أَنَا عَلَیْکُمْ بِوَکِیلٍ**﴾ (یونس: ۱۰/ ۱۰۸) و آیه ﴿**وَ مَنْ تَوَلَّی فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفیظا**﴾ (نساء: ۴/ ۸۰) با یکدیگر مؤلفه مشترک دارند و در هر دو آیه، میان باهم‌آیندها، رابطه مکملی برقرار است که پیامبران وکیل انسان‌ها نیستند. در آیه ﴿**یَوْمَ الْقِیامَةِ أَمْ مَنْ یَکُونُ عَلَیْهِمْ وَکیلاً**﴾ (نساء: ۴/ ۱۰۹)، رابطه مکملی میان هم‌نشین‌ها برقرار است و بیان می‌کند که کافران هرگز نمی‌توانند وکیل و کارساز امور باشند، مانند آیه ۳۳ سوره مطففین. ماده «حفظ» و «وکیل»، مؤلفه‌های معنایی مشترک حراست مطلق خدا بر همه هستی و نفی توان حفاظتی دیگران را شامل می‌شود.

۸-۵. مُقیت

کلمه جانشین «مُقیت» از ماده «قوت» از هم‌نشین‌های «کُلّ شَیء» به دست آمد. «مُقیت» اسم فاعل، به معنای حفیظ، مقتدر و غذای حافظ بدن انسان است (ابن منظور، ١٤١٤، ج۲، ص۷۵). خداوند به‌صورت تکوینی، همواره ناظر و نگهبان اعمال مردم است و هیچ‌چیز از او پنهان و پوشیده نمی‌ماند: ﴿**وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ مُقِیتاً**﴾ (نساء: ۴/ ۸۵). در این آیه، «مُقیت» رابطه مکملی و اشتدادی با هم‌نشین‌های خود دارد. مؤلفه معنایی مشترک پاسداری و نظارت الهی، در بین آیات حفظ، آیه ﴿**إِنَّ رَبِّي عَلی کُلِّ شَیْءٍ حَفِیظٌ**﴾ (هود: ۱۱/ ۵۷) است که به مؤلفه حافظ‌بودن دائمی خداوند اشاره دارد.

۸-۶. رقیب

«رَقیب» از ماده «رقب» از دیگر هم‌نشین‌های «کُلّ شَیء» است. رقیب به معنای نگهبان، کسی است که در حین نگهداری، در اعمال فرد جست‌وجو کند؛ برخلاف حفیظ که از دیگری محافظت می‌کند؛ اما به جست‌وجو اعمال نمی‌پردازد (عسکری، ۱۴۰۰، ص۲۰۰). معنای دیگر آن، گردن کشیدن و بالا نگه‌داشتن سر است (راغب اصفهانی، ١٤١٢، ص٣٦٢).

مفهوم رقیب از جانب خداوند و از جانب فرشتگان مطرح می‌شود که در آیاتش رابطه مکملی و اشتدادی میان هم‌نشین‌ها برقرار است. خداوند رقیب و حافظ تمام آفریده‌های خویش است: ﴿**إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقیباً**﴾ (نساء: ۴/ ۱). مشابه این موضوع آیه ۶۴ سوره یوسف است. در مجموع، دو آیه مزبور «رَقیباً» به‌صورت صفت مشبهه و «حافِظاً» به‌صورت اسم فاعل، بیانگر ثبات عالم است و انسان‌ها در این امر هیچ نقشی ندارند. خداوند از اعمال انسان‌ها به خصوص کافران محافظت می‌کند: ﴿**کُنْتَ أَنْتَ الرَّقیبَ عَلَیْهِمْ**﴾ (مائده: ۵/ ۱۱۷) و کافران حافظ اعمال نیستند (مطففین: ۸۳/ ۳۳). همچنین، در آیه ﴿**وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ رَقِیباً**﴾ (احزاب: ۳۳/ ۵۲)، رقیب‌بودن خداوند بر عمل پیامبر(ص) در مسأله عدم جواز ازدواج مجدد برای آن حضرت، به‌جز ازدواج با کنیزان مطرح می‌شود که با آیات حفاظت الهی (هود: ۱۱/ ۵۷؛ ق: ۵۰/ ۳۲) هماهنگی دارد.

فرشتگان مأموران حفاظت از انسان‌ها هستند: ﴿**ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلّا لَدَيْهِ رَقيبٌ عَتيدٌ**﴾(ق: ۵۰/ ۱۸) و آنها همواره از جوانب مختلف، نگهبانی می‌دهند (رعد: ۱۳/ ۱۱)؛ مانند اینکه همواره اعمال انسان‌ها را ثبت می‌کنند. مؤلفه‌های «رقیب» با «حفظ» مشترک هستند و شامل: الف) صیانت الهی از انسان‌ها توسط خداوند و ب) مراقبت دائمی ملائکه از جان و اعمال انسان‌هاست. به‌طور کلی می‌توان نتیجه گرفت، ماده «رقب» به جزئیات بیشتر نسبت به «حفظ» پرداخته است؛ اما به‌طور کلی در مؤلفه‌های معنایی، هم‌پوشانی دارند.

۸-۷. مکنون

ماده «کنّ» به‌عنوان جانشین حفظ، از هم‌نشین‌های «کتاب» به دست آمد. «مَکنون» به معنای حافظ، جلدی محافظ جهت جلوگیری از نظرکردن و برای پنهان‌کردن است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج۱۰، ص۱۲۳).

آیات قرآن کریم، «کنّ» را از جانب خداوند و از جانب انسان‌ها مطرح می‌کند. خداوند محافظ مظاهر تکوینی مانند کوه‌هاست تا در حوادث طبیعی پناهگاه انسان باشند: ﴿**جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً**﴾(نحل: ۱۶/ ۸۱). در این آیه، «أَکْناناً» رابطه مکملی با هم‌نشین‌های خود دارد که مشابه حفظ مظاهر تکوینی از جانب خداوند است (انبیاء: ۲۱/ ۳۲). همچنین، خداوند حافظ امور تشریعی مانند لوح محفوظ است. «مَکْنُونٍ» در آیه ﴿**في كِتابٍ مَكْنُونٍ**﴾(واقعه: ۵۶/ ۷۸)، رابطه مکملی با هم‌نشین خود دارد. «مکنون» به‌عنوان صفت برای «کتاب»، بیانگر پوشیدگی و مصون‌ماندن این کتاب از آسیب‌هاست (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج۲۷، ص۳۰۴). با بررسی سیاق آیات، این نکته حاصل شد که قرآن کریم در کتاب مکنون است: ﴿**إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَريم في كِتابٍ مَكْنُونٍ**﴾(واقعه: ۵۶/ ۷۷-۷۸) و این کتاب مکنون، همان لوح محفوظ است که اسرار عالم را در خود جای داده است: ﴿**في لَوْحٍ مَحْفُوظٍ**﴾(بروج: ۸۵/ ۲۲).

مکنون‌کردن از جانب انسان‌ها هم مطرح می‌شود. واژه «أَكْنَنْتُمْ» در آیه ﴿**مِنْ خِطْبَةِ النِّساءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ في أَنْفُسِكُمْ**﴾(بقره: ۲/ ۲۳۵)، با هم‌نشین خود رابطه مکملی دارد و بیانگر این است که مردان نباید در خلوت و پنهانی از دیگران، با زنان شوهرمرده قرار ازدواج بگذارند؛ مگر اینکه پسندیده سخن بگویند. این آیه در مورد خواستگاری از زنان در ایام عدّه است و مردان باید علاقه خویش را تا پایان مدت عده زنی که همسر خود را از دست داده، مکنون نگه دارند. آیه ﴿**حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ**﴾(نساء: ۴/ ۳۴) مرتبط با این فضاست که مؤلفه معنایی مشترک با مکنون دارد. در نظام خانواده، مردان و زنان مسئولیت‌های متفاوتی دارند. مردان قبل از ازدواج تا پایان مدت عده زنی که همسرش را از دست داده است، باید علاقه خویش را مکنون دارند و پس از ازدواج، سرپرست همسران خود هستند. زنان نیز باید در غیاب شوهر، حفظ غیب کنند؛ یعنی اموال، ناموس و اسرار او را حفظ کنند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج۴، صص۳۴۴-۳۴۵). ماده «کنّ» و «حفظ» در آیات، مؤلفه‌های معنایی و سیاق مشترک داشته و با یکدیگر در موارد بیان‌شده، هم‌پوشانی دارند. در مواردی، ماده «کنّ»، جزئیات بیشتری را شامل می‌شود که به علت نداشتن مؤلفه مشترک با حفظ، از ذکر آنها خودداری شد.

مؤلفه‌های مشترک «کنّ» با «حفظ»، شامل: الف) حفاظت الهی برای استمرار حیات و حفظ لوح محفوظ و ب) خویشتن‌داری و کنترل شهوت و پایبندی به حدود و اوامر الهی است.

وجه تمایز مؤلفه‌های «کنّ» با «حفظ»: حفظ و مکنون هر دو می‌توانند صفت برای موصوف باشند، مانند «لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» و «کِتابٍ مَکْنُونٍ». وجه تمایز حفظ و مکنون در چیزی است که توسط این دو وصف می‌شود. در حفظ، لوحی که وصف می‌شود، در اختیار انسان قرار نمی‌گیرد؛ اما در مکنون مواردی که وصف می‌شود، مانند حوریان بهشتی (صافات: ۳۷/ ۴۹؛ واقعه: ۵۶/ ۲۳) و غلمان (طور: ۵۲/ ۲۴)، روزی در دسترس انسان قرار می‌گیرد.

۸-۸. عصم

با بررسی هم‌نشین‌های «أَمْرِ اللَّهِ»، به جانشینی «عصم» دست یافته شد. «عصم» به معنای نگه‌داشتن، إمساک، منع (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۴، ص۳۳۱) و نگهداری از شرّ است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج۱، ص۳۱۳). آیات عصم به دو دسته کلی از جانب خداوند در مورد انسان‌ها و مظاهر تکوینی، مانند کوه‌ها تقسیم می‌شود. کاربست فعل مضارع «یَعْصِمُکَ» در آیه ﴿**وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ**﴾ (مائده: ۵/ ۶۷) و در یک رابطه مکملی، نشانی از محافظت دائمی خداوند از پیامبر(ع) در برابر آسیب است، مانند آیه ﴿**فَاللَّهُ خَیْرٌ حافِظاً**﴾ (یوسف: ۱۲/ ۶۴). در مقابل، کافران هنگام نزول عذاب، هیچ حافظی نخواهند داشت. اسم فاعل «عاصِمٍ» در آیه ﴿**ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ**﴾ (یونس: ۱۰/ ۲۷) و به‌صورت رابطه مکملی، نشانِ استمرار عذاب کافران است. خداوند نگهبان انسان‌ها از قضا و تقدیر است: ﴿**قُلْ مَنْ ذَا الَّذي یَعْصِمُکُمْ مِنَ اللَّهِ**﴾ (احزاب: ۳۳/ ۱۷). مرتبط با این فضا، آیه ۶۴ سوره یوسف است که مؤلفه معنایی مشترک با عصم دارد و هر دو رابطه مکملی با هم‌نشین‌هایش دارد.

خداوند با آفرینش مظاهر تکوینی مانند کوه‌ها، آسایش و راحتی انسان‌ها را فراهم کرده است. در آیه ﴿**إِلی جَبَلٍ یَعْصِمُني مِنَ الْماءِ**﴾ (هود: ۱۱/ ۴۳) رابطه مکملی میان هم‌نشین‌ها وجود دارد. مشابه این مسأله آسمان به‌عنوان سقفی محفوظ برای کره زمین است (انبیاء: ۲۱/ ۳۲). آیات «عصم» و آیات «حفظ»، مؤلفه‌های مشترک حفاظت الهی از انسان‌ها و نفی توان حفاظتی دیگران را شامل است.

در مقام جمع‌بندی می‌توان اظهار داشت، ماده حفظ با کلمات جانشین خود در برخی موارد، مؤلفه مشترک داشته و در برخی موارد، وجه تمایز دارد. در جدول ذیل، به‌طور خلاصه، مؤلفه‌های جانشین حفظ نمایش داده شده است.

جدول۴: مؤلفه‌های جانشین حفظ

جانشین	سطح (تکوینی / تشریعی)	مؤلفه‌معنایی
إمساک	تکوینی	صیانت‌الهی از آسمان‌ها و زمین
	تشریعی	پیوند مسئولیت انسان‌ها و مراقبت و تعهد عبادی
إحصان	تکوینی	صیانت‌الهی درجهت حفظ حیات بشر
	تشریعی	خویشتن‌داری و کنترل غرایز/ حدود مسئولیت در هدایت
إقامه	تکوینی	حفاظت خداوند از آسمان‌ها و زمین
	تشریعی	خویشتن‌داری اخلاقی/ مراقبت از تعهد عبادی/ پاسداری از حدود مرزهای اخلاقی و دینی
وکیل	تکوینی	حراست‌الهی بر همهٔ هستی/ نفی توان حفاظتی دیگران
مقیت	تکوینی	پاسداری و نظارت‌الهی
رقیب	تکوینی	صیانت‌الهی از انسان‌ها/ حفاظت ملائکه به امرالهی
مکنون	تکوینی	حفاظت‌الهی درجهت استمرار حیات/ حفظ لوح‌محفوظ
	تشریعی	خویشتن‌داری اخلاقی و پایبندی به حدود و اوامر الهی
عصم	تکوینی	حفاظت‌الهی از انسان‌ها و نفی توان حفاظتی دیگران

۹. تحلیل شبکه جانشینی حفظ

با بررسی آیات مشخص شد، کلمات جانشین حفظ در بخش مؤلفه‌های خود، در دو بُعد تکوین و تشریع قرار می‌گیرد. میان کلمات جانشین و حفظ در هر بخش، مؤلفه‌های مشترک و وجه تمایز وجود دارد. در ادامه به‌صورت خلاصه، به آنچه در بخش جانشین‌ها و تحلیل‌های مؤلفه‌ای گذشت، اشاره می‌شود.

در جانشینی إمساک با حفظ، آیات مسک مؤلفه‌های جزئی‌تری را در مقابل آیات حفظ داراست. إمساک از جانب خداوند به‌طور مستمر، مؤلفه مظاهر تکوینی را دربرمی‌گیرد. إمساک از جانب انسان‌ها شامل امر الهی نسبت به امور تشریعی و مسائل مرتبط با زنان است که در هر دو مؤلفه حتمی‌بودن و ضرورت وجود دارد.

در خصوص ماده حصن، إحصان از جانب خداوند شامل مؤلفه معنایی صنعت ساخت پوشش‌های دفاعی است و إحصان از جانب انسان‌ها مسائل زنان (پاکدامنی، معشوقه و دوست پنهانی نداشتن و عدم زنا) است که از مؤلفه استمرار و ضرورت داشتن برخوردار است. از جانب پیامبران نیز، مربوط به نگهداری مستمر گندم توسط حضرت یوسف(ع) است. حفظ به‌صورت کلی به مسأله نگهداری اشاره می‌کند؛ اما حصن جزئیات دقیق‌تری را شامل می‌شود.

إقامه از جانب خداوند شامل اقامه دائمی آسمان‌ها و زمین و إقامه از جانب انسان‌ها شامل برپا داشتن نماز، عدالت و کتب آسمانی به‌طور همیشگی است. مؤلفه‌های معنایی آیات حفظ به بیان کلیات می‌پردازد؛ اما مؤلفه‌های معنایی إقامه وارد جزئیات و دسته‌بندی‌های بیشتر شده و جنبه‌های مختلف حدود الهی را که امری ضروری برای انسان‌هاست، نشان می‌دهد.

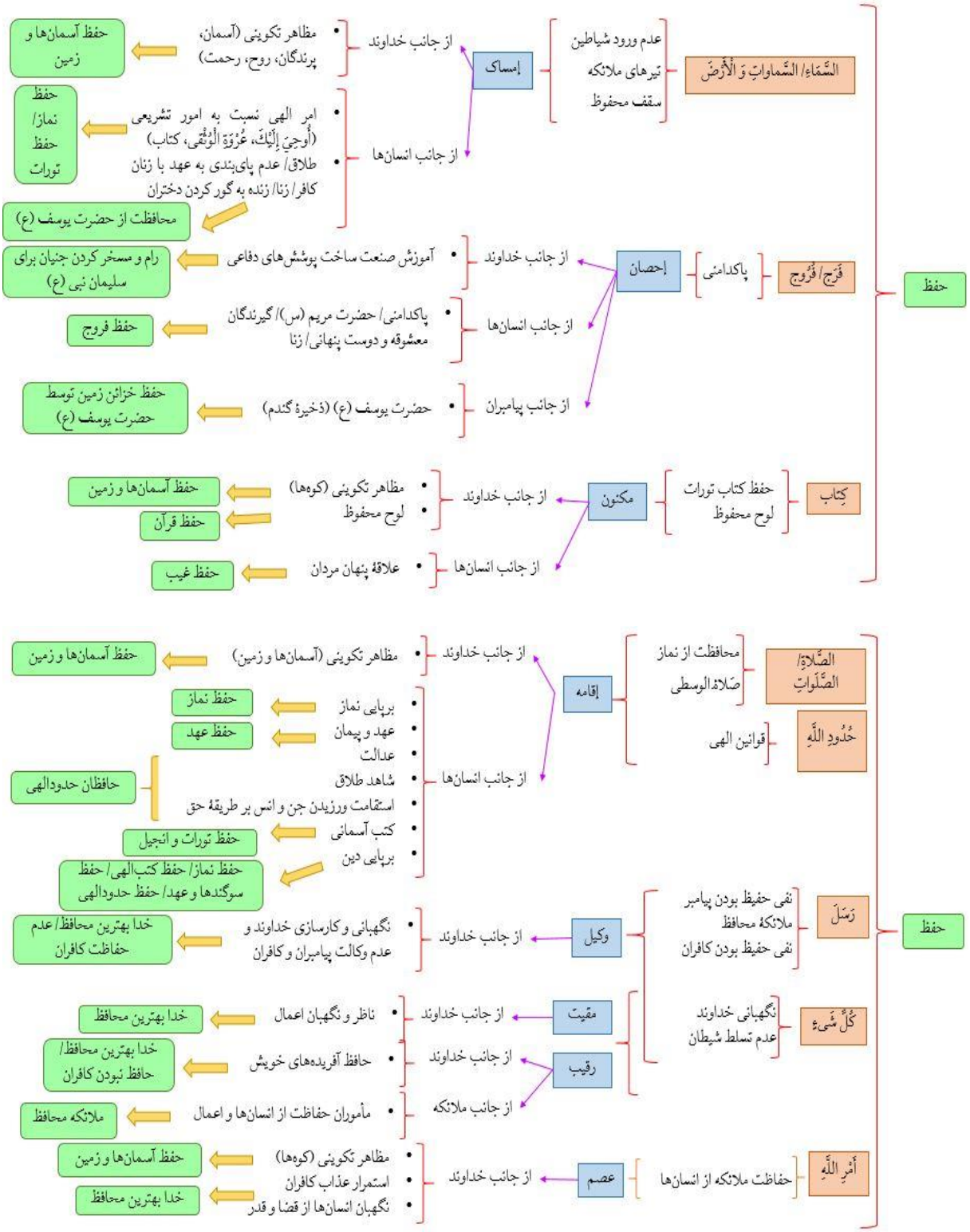
آیات حاوی واژه وکیل، مؤلفه‌های نگهبانی و کارسازی خداوند و عدم وکالت پیامبران و کافران را شامل می‌شود. می‌توان برداشت کرد که حفظ و وکیل در موارد ذکرشده با یکدیگر هم‌پوشانی دارد و خداوند به‌صورت دائمی و مستمر وکیل آفریده‌های خویش است.

در مقیت نیز، مؤلفه‌های آیات حفظ، شامل جزئیات بیشتر است. رقیب از جانب خداوند و از جانب فرشتگان، به‌طور همیشگی مطرح شده است که در برخی موارد، آیات حفظ شامل جزئیات بیشتر است و در مواردی، آیات رقیب جزئیات بیشتری را ارائه می‌دهد. ماده رقب در مقایسه با حفظ، جزئیات بیشتری در مؤلفه‌ها دارد؛ اما به‌صورت کلی، در مؤلفه‌های معنایی هم‌پوشانی دارد. خداوند همواره رقیب و نگه‌دار مخلوقات خود است و فرشتگان به امر خداوند به‌طور مداوم، اعمال انسان‌ها را ثبت می‌کنند.

مؤلفه‌های معنایی مکنون از جانب خداوند نیز، در مظاهر تکوینی (کوه‌ها) و امور تشریعی (لوح محفوظ) است که در هر دو مؤلفه، استمرار جریان دارد. مکنون از جانب انسان‌ها نیز، مسأله زنان و مردان است که مکنون نگه‌داشتن علاقه تا پایان مدت عده زنان امری ضروری است. گاه مکنون به جزئیات بیشتر می‌پردازد و گاهی هم آیات حفظ، بیانگر جزئیات بیشتر است.

آیات عصم نیز از جانب خداوند در مورد انسان‌ها، از مؤلفه استمرار برخوردار است و مظاهر تکوینی (کوه‌ها) همواره به امر خداوند هستند. آیات حفظ و عصم در مؤلفه‌های ذکرشده، هم‌پوشانی معنایی دارد.

در نمودار ذیل، ابتدا نشان داده می‌شود که از کدام واژگان هم‌نشین، به کلمات جانشین حفظ دست یافته شد. سپس، فاعل‌های هر قسمت به‌صورت مجزا و نیز مقابل، مؤلفه‌های هربخش ذکر شده است. در ادامه، مؤلفه‌های مشابه هربخش در بین آیات حفظ، نشان داده می‌شود.

نمودار ۵. شبکه مؤلفه‌های معنایی حفظ

نتیجه‌گیری

از پژوهش حاضر نتایج ذیل به‌دست آمد:

۱. قرآن کریم سطوح متعدد معنایی دارد که یکی از راه‌ها برای کشف لایه‌های معنایی، استفاده از روش‌های جدید مانند معناشناسی ساختاری است. معناشناسی ساختاری با بررسی روابط هم‌نشین و جانشین، بر پایه روابط چهارگانه مکملی، اشتدادی، تقابلی و توزیعی به کشف مؤلفه‌های معنایی می‌پردازد. واژه «حفظ» مشتقات گوناگونی دارد و به معنای نگهبانی و ضبط است. در قرآن کریم، حفظ به خداوند، ملائکه، پیامبران و انسان‌ها نسبت داده شده است.

۲. در نظام معنایی قرآن، هم‌نشین‌های اصلی حفظ بر اساس روابط چهارگانه عبارت‌اند از: «السَّمَاءِ/ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ»، «فَرَج/ فُرُوج»، «الصَّلاةِ/ الصَّلَواتِ»، «رَسَلَ»، «كُلّ شَيءٍ»، «كِتاب»، «حُدُود اللَّهِ» و «أَمْر اللَّهِ». خداوند گاهی به‌طور مستقیم، صیانت الهی را بر عهده گرفته و حافظ لوح محفوظ، آسمان‌ها و زمین است؛ گاهی نیز با واسطه ملائکه، حراست مطلق بر سرتاسر عالم داشته و ملائکه به امر الهی از جان و اعمال انسان‌ها به‌صورت دائمی مراقبت می‌کنند. همچنین خداوند، حدود مسئولیت‌های پیامبران را در امر هدایت انسان‌ها مشخص کرده و بیشتر از آن، مسئولیتی به آنان محول نکرده است. انسان‌ها نیز مسئول امور مهم تشریعی هستند و مسئولیت دارند که همواره از مرزهای دینی و اخلاقی پاسداری کنند. آن‌ها موظف‌اند از تعهّد عبادی خود (نمازها)، پیوسته مراقبت کرده و حافظ کتاب‌های آسمانی خود باشند. همچنین، خویشتن‌داری اخلاقی کرده و در مقابل هوای نفس، کنترل شهوت کنند.

۳. با بررسی کلمات هم‌نشین، کلمات جانشین حفظ بدست آمد که شامل «إمساک»، «إحصان»، «إقامه»، «عَصَمَ»، «وَكيل»، «مُقيت»، «رَقيب» و «مَكنون» است. حفظ با کلمات جانشین خود در سطح تکوینی و تشریعی، مؤلفه‌های مشترک و وجه تمایز دارد. از مؤلفه‌های مشترک می‌توان این موارد را نام برد: نظارت و صیانت الهی از آسمان‌ها و زمین در جهت حفظ حیات موجودات، مسئولیت انسان‌ها مانند مراقبت از نمازها به‌عنوان تعهدی عبادی و خویشتن‌داری و کنترل غرایز، پاسداری از حدود الهی و عدم توانایی انسان‌ها از حفاظت از دیگران. از وجه تمایز حفظ با جانشین‌ها می‌توان این موارد را مثال زد: حفظ صیانت آگاهانه است؛ اما إمساک می‌تواند به نگه‌داشتن غیر آگاهانه و غریزی هم اطلاق شود. همچنین، حفظ بیشتر برای موارد معنوی مانند محافظت از نمازها کاربرد دارد؛ اما در إقامه علاوه بر موارد معنوی، بر موارد مادی و عینی مانند برپایی دیوار در حال فروریختن هم به‌کار می‌رود.

۴. به‌طور کلی، از تمام موارد، این نتیجه حاصل می‌شود که تنها خداوند به‌عنوان یک فاعل پویا، حافظ و نگهبان است و هیچ‌چیز در این جهان، بر او پوشیده نیست. سایر موارد محافظت‌کننده همچون ملائکه به دستور خداوند، وظیفه محافظت از انسان‌ها و اعمال را بر عهده دارند.

۵. حفظ با کلمات جانشین خود مؤلفه معنایی مشترک بسیاری دارد و در برخی موارد نیز، مؤلفه هم‌سان با جانشین‌های خود نداشته و جانشین‌ها، گویای جزئیات بیشتر هستند. در نهایت، دست‌یابی به شبکه معنایی حفظ، دستاوردی است که نشان می‌دهد حفظ در قرآن مفهومی است که از ابعاد مختلفی برخوردار است. پیوند چند سویه حفظ با خداوند (در عالم تکوین و تشریع)، انسان (در عالم تشریع) و آنچه می‌بایست حفظ شود (در عالم تکوین و تشریع)، لایه‌های معنایی این مفهوم را در برابر مخاطب به‌صورت نظام‌مند و منسجم قرار می‌دهد.

منابع و مآخذ

ـ قرآن کریم. ترجمه: حسین انصاریان. (۱۳۸۳). اسوه.

ابن عاشور، محمد بن طاهر. (۱۴۲۰). تفسیر التحریر و التنویر. مؤسسة التاریخ العربی.

ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. مکتب الأعلام الإسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. دار الفکر.

باقری، مهری. (۱۳۷۴). مقدمات زبان‌شناسی. دانشگاه تبریز.

بورشه. ت. (۱۳۷۷). زبان‌شناسی و ادبیات. ترجمه: کوروش صفوی، هرمس.

پاکتچی، احمد. (۱۳۸۷). آشنایی با مکاتب معناشناسی معاصر. مطالعات فرهنگ ـ ارتباطات، ۹(۳)، ۸۹- ۱۱۹.
https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1387.9.3.4.8

پالمر، فرانک. ر. (۱۳٦٦). نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه: کوروش صفوی، مرکز.

دسترنج، فاطمه؛ ابراهیمی، ابراهیم و احمدی، حسن. (۱٤۰۳). معناشناسی واژهٔ «میثاق» در قرآن‌کریم با تأکیدبر روابط هم‌نشینی و جانشینی. کتاب‌قیم، ۱٤(۳۰)، پیاپی: ٦۷-۹۰. https://doi.org/10.30512/kq.2022.18398.3425

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات ألفاظ القرآن. دار القلم.

ریاحی، حدیث؛ رضی بهابادی، بی‌بی سادات و امینی، فریده. (۱۴۰۲). تحلیل مؤلفه‌ای مفهوم «فاحشه» در قرآن کریم با واکاوی ریشه شناسی تاریخی و روابط هم‌نشینی. کتاب قیم، ۱۳(۲)، پیاپی: ۲۹، ۷-۲۷. https://doi.org/10.30512/kq.2023.19100.3529

زمخشری، محمود بن عمر. (۱۹۷۹). أساس البلاغة. دار صادر.

سلمان نژاد، مرتضی. (۱۳۹۱). معناشناسی تدبّر در قرآن با سه رویکرد ساختاری، ریشه‌شناسی و تاریخ انگاره. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه امام صادق(ع).

صفوی، کوروش. (۱۳۷۹). فرهنگ توصیفی معنی‌شناسی. فرهنگ معاصر.

صفوی، کوروش. (۱۳۶۰). درآمدی بر زبان‌شناسی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

صفوی، کوروش. (۱۳۸۷). درآمدی بر معناشناسی. سوره مهر.

طباطبایی، سیدمحمد حسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

طریحی، فخر الدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین. مرتضوی.

عبدالباقی، محمد فؤاد. (۱۴۰۷). المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم. دار الفکر.

عسکری، حسن بن عبد الله. (۱۴۰۰). الفروق فی اللغة. دار الآفاق الجدیدة.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین. هجرت.

گلدانی، زهرا و ناصح، علی احمد (۱۴۰۱). مؤلفه‌های معنایی واژه «سعی» در قرآن کریم. کتاب قیم، ۱۲(۲)، پیاپی: ۲۷، ۴۷-۶۶.
https://doi.org/10.30512/kq.2021.16175.3015

مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. دار الکتب الإسلامیة.

مصلایی‌پور، عباس و حاجی‌سلطانی، طیبه. (۱۴۰۵). معناشناسی تسویل در قرآن‌کریم با رویکرد ساختارگرایی. کتاب قیم، ۱۶(۱)، پیاپی:۳۴، ۱۹-۱.
https://doi.org/10.30512/kq.2025.22096.3955

References

The Holy Qur'an

'Abd al-Bāqī, Muḥammad Fu'ād. (1986). *The Indexed Dictionary of the Words of the Holy Qur'an*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Askari, Hasan ibn Abdullah. (1979). *Differences in Lexicon)*. Dār al- afagh al- Jadidat. [In Arabic]

Bagheri, Mehri. (1995*). Introduction to Linguistics*. University of Tabriz Publications. [In Persian]

Bursha, T. (1998). *Linguistics and Literature* (Kūrosh Ṣafavī, Trans.). Harmas Publications. [In Persian]

Dastranj, Fatemeh, Ebrahimi, Ebrahim, & Ahmadi, Hassan. (2022). The semantics of the word "Covenant" in the Holy Qur'ān with emphasis on companionship & succession relationships. *Ketabe Ghayyem*, 14(30), 67-90. [In Persian] https://doi.org/10.30512/kq.2022.18398.3425

Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. (1988). *Kitāb al-'Ayn*. Hijrat Publications. [In Arabic]

Goldani, Zahra, & Naseh, Ali Ahmad. (2022). Semantic components of the word "Sai" in the Holy Quran. *Ketabe Ghayyem*, 12(27), 47-66. [In Persian] https://doi.org/10.30512/kq.2021.16175.3015

Ibn Ashur, Mohammad Tahir. (1999). *Tafsir al-Tahrir wa al-Tanvir*. Mas'at al-Tarikh al-Arabi. [In Arabic]

Ibn Fāris, Aḥmad. (1983*). The Dictionary of Vocabulary Standards.* Maktab al-I'lām al-Islāmī. [In Arabic]

Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1993). *Arabic Language*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Izutsu, Toshihiko. (1982). *God and Human in the Quran* (Ahmad Aram, Trans.). Publishing Company. [In Persian]

Makārim Shīrāzī, Nāṣir and his Colleagues. (1992). *Nemūnah Interpretation.* Tehran: Dār al-Kutub al-ʾIslāmīyah. [In Persian]

Mosallaeipour, A., & Hajisoltani, T. (2026). The Semantics of the Word “Taswil” in the Holy Qurʾān with a Structuralist Approach. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(1), 1-19. [In Persian] https://doi.org/10.30512/kq.2025.22096.3955

Muṣṭafawī, Ḥassan. (1989). *The Research on the Words of Holy Quran*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]

Pakatchi, Ahmad. (2008). Acquaintance with Current Semantic Ideologies. *Scientific Quarterly of Culture Studies*. 9(3), 89- 119. [In Persian] https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088760.1387.9.3.4.8

Palmer, Frank. R. (1967). *A new look at semantics* (Kūrosh Ṣafavī, Trans.). Markaz Publications. [In Persian]

Ragheb Isfahani, Hussein ibn Mohammad. (1992). *The vocabulary of the Quran.* Dar Al-Ghalam. [In Arabic]

Riahi, Hadis, Razi Bahabady, Bibi Sadat, & Amini, Farideh. (2023). A component analysis of the concept of "prostitute" in the Holy Quran with an analysis of historical etymology and cohabitation relationships. *Ketab-e Qayyem*, 13(29), 7-27. [In Persian] https://doi.org/10.30512/kq.2023.19100.3529

Ṣafavī, Kūrosh. (1981). *An Introduction to Linguistics*. Publications of the translation company and book publication. [In Persian]

Ṣafavī, Kūrosh. (2008). *An Introduction to Semantics*. Sūreh Mehr. [In Persian]

Ṣafavī, Kūrosh. (2009). *Descriptive culture of semantics*. Tehran: Farhange Moaser, [In Persian]

Salmān'nijād, Murtaḍā. (2012). The semantics of Tadabbur in the Qur'an with three structural approaches, etymology and historiography. Master's thesis. Emam Sadegh Univresity. [In Persian]

Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥossein. (2011). *Al-Mīzān Interpretation*. Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt. [In Arabic]

Turaehi, Fakhr al-Din ibn Mohammad. (1996). *Majma’ al-Bahrain*. Murtazawi. [In Arabic]

Zamakhsharī, Maḥmūd ibn 'Umar. (1979). *ʾAsās al-Balāghah*. Dār Ṣādir. [In Arabic]